

Filológia.hu

Tartalom

Tanulmányok

- Bánhegyi Mátyás:
Translation Studies, Power and Ideology: Text Linguistic Trends in the Analysis of Political Discourse 205
- Karolina Kaczmarek:
Az utasítás kifejezőeszközei a jogi szakszövegben a deontikus modalitás tükrében 224

Kisebb közlemények

- Somló Katalin:
Draußen, vor der Tür der Kramers. Intertextuelle Beziehungen zwischen Arno Surminskis Kurzgeschichte Die Kramers und der 5. Szene in Draußen vor der Tür von Wolfgang Borchert 239
- Vegh Ivona:
Vodoprivredni hrvatsko-mađarski, mađarsko-hrvatski rječnik 249

Recenziók

- Veszelszki Ágnes:
Jörg Meibauer: Pragmatik. Eine Einführung 255

Filológia.hu

A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának
lektorált online folyóirata
www.filologia.hu

Alapító főszerkesztő és a szerkesztőbizottság elnöke

Nyomárkay István

Alapító szerkesztő

Veszelszki Ágnes

A szerkesztőség elérhetősége

filologia.hu[kukac]gmail.com

A tanácsadó testület tagjai

Bańczerowski Janusz
Bárdosi Vilmos
Bárdos Jenő
Frank Tibor
Gadányi Károly
Giacomo Sciacovelli
Gósy Mária
Jászay László
Jeremiás Éva
Keszler Borbála
Kiss Jenő
Knipf Erzsébet
Kulcsár Szabó Ernő
Lukács István
Pál Ferenc
Papp Andrea
Székely Gábor

A nemzetközi tanácsadó testület tagjai

Gerhard Neweklowsky (Bécs)
Marko Jesenšek (Maribor)
Djuro Blažeka (Zágráb)
Peter Sherwood
Marko Samardžija (Zágráb)

A nyomtatható verzió elkészítésében

Balogh Andrea
működött közre.

ISSN

A folyóiratról

A Filológia.hu a Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának online megjelenő, lektorált folyóirata.

A Modern Filológiai Társaság online folyóirata és egyben új honlapja 2010 januárja óta működik (www.filologia.hu).

A honlapon hosszabb tanulmányok, rövidebb cikkek – kisebb közlemények, illetve recenziók kapnak helyet. A 2009-ben meghirdetett "Az év szakdolgozata" pályázat győztes munkái is folyamatosan kerülnek fel az oldalra. Ezekon felül itt tesszük közzé a fontosabb társasági híreket, konferenciafelhívásokat és -beszámolókat.

Az online folyóirat előnye a papír alapúhoz képest, hogy nincs időhöz, nyomdához, folyóiratszámhoz kötve, így folyamatosan és nagyon gyorsan lehet az új tanulmányokat publikálni.

A honlap nyelve alapvetően magyar, de tudományos írásokat angol, német, francia, orosz, spanyol, olasz, horvát, szerb stb. nyelveken is elfogadjunk (megfelelő nyelvi lektorálás után). Minden cikkhez magyar és angol nyelvű kivonat társul.

A cikkeket a tanácsadó testület lektorálja, csak a lektor engedélyével és ajánlásával kerülhetnek fel a cikkek az oldalra. Mivel lektorált folyóirat, az itt megjelent tanulmányok hivatalos publikációkként elfogadtathatóak.

Konferenciafelhívásokat, híreket, új könyvek bemutatását is örömmel megjelentetünk.

E-mail címünk: filologia.hu@gmail.com

Tanulmányok

Bánhegyi Mátyás

TRANSLATION STUDIES, POWER AND IDEOLOGY: TEXT LINGUISTIC TRENDS IN THE ANALYSIS OF POLITICAL DISCOURSE

1. Introduction

This study will provide an overview of the relationship between political text (including texts created through translation) and power. This will be followed by a review of Translation Studies specific research on the relationship between translated texts and power including ideology. It will be explored that no systematic, strictly text-based approaches have yet been developed in Translation Studies for the description of political texts and their translation. It will be demonstrated that due to the lack of a systematic, strictly text-based approach, research results cannot be compared and, as a consequence, the description and analysis of the translation of political texts cannot be focused or unified. It will be argued that Text Linguistics, and more precisely, Critical Discourse Analysis may provide a systematic tool for the description of the translation of political texts.

2. Text, Power and Ideology

It is a commonplace that texts cannot exist without their social context: understanding textual features of any text, including translations, will inevitably involve the creators and the audience of texts as well as the social and cultural relationships holding between the human interactants involved. Such human relationships will also involve possible unequal statuses between the parties concerned, which will give rise to diverse relations of power. Power, in fact, is interpreted as the social power of groups or institutions over persons or groups of people. Even if power is primarily a social phenomenon (as it exists between humans), language will be a very powerful tool for obtaining and maintaining power in human communicative contexts (Fowler 1985). Once such power relations have been accepted, are taken for granted and are seen as natural in the given social-cultural context, with reference to the social groups involved, it is possible to talk about an ideology. Ideology is but a composite of the "basic beliefs that underlie the social representations of a social group" (van Dijk 2003: 10).

The literature abounds in the description of the relationship between power and communication. However, as my main focus here is politics and translation, I will

narrow down my discussion to one specific human communicative situation and text type: politics and political texts (or political discourse). In this context, political texts are interpreted as the institutionalised communicational means of gaining, establishing and maintaining political power and/or expressing ideology.

Translation in bilingual and multilingual contexts plays a vital role in gaining, establishing and maintaining political power and/or expressing ideology.

3. Translation, Power and Politics

In recent years, more precisely after the 'cultural turn' of the early 1990s (Dimitriu 2002:2, Hatim and Munday 2004:313), Translation Studies has shown intense interest in analysing the translation of political texts and the power relations involved in the translation of such texts. The main research areas in this field include the following research directions, represented by the scholars appearing in parentheses below:

- (1) diverse purpose cross sections of discourse analysis, translation studies and politics (Hatim and Mason 1990, Chilton and Schäffner 2002, Schäffner 2004);
- (2) the analysis of the social, cultural, ideological and political contexts of source and target texts and cultures (Pym 1992, Pym 2000, Schäffner 2003);
- (3) text typology and textual functions of source and target language texts (Nord 1997, Trosborg 1997);
- (4) the role of translators as intercultural agents or cultural mediators (Venuti 1992, Katan 1999);
- (5) translators being potential points of conflict during their work (Tymoczko and Gentzler 2002, Tymoczko 2003);
- (6) translators' purposeful manipulation of target texts and translators' textual choices reflecting ideological and/or political commitment (Alvarez and Vidal 1996, Baker 2006); and, very recently,
- (7) translators' political activism and social activism as part of their professional work (Baker 2007).

Apart from the field dealing with the cross section of discourse analysis and translation studies, most of the above approaches, however, do not use specific text linguistic approaches to support their text-related claims. Nor do some of them use textual evidence quoted from the texts under scrutiny through pinpointing textual differences between source and target language texts as part of their respective research methodology and analysis. Such approaches and their results often seem unconvincing, methodologically inappropriate and ad hoc: if there is no systematised methodology or a theoretically well-grounded foundation of analysis, or if analysts pick a few expressions of their choice from the source and target texts and add some subjective personal comments as explanation, the resulting analysis cannot be deemed valid or reliable as it lacks a clear methodology, an underlying theory and sufficient objectivity.

Not denying the merits of any of these approaches, I often find that some of the resulting data are based on explanatory details and contexts rather than hard textual data. Text linguistic approaches, however, are able to provide such hard data. Below, I will briefly present the ways in which text linguistic approaches surface in the study of political texts within Translation Studies and present-day critical linguistics.

3.1. Translation Studies oriented Text Linguistic Trends in the Study of Political Discourse

Text linguistics offers several approaches to the analysis of political discourse and the translation of political discourse. Research relevant to Translation Studies in this field may be categorised into two distinct groups. While the first group comprises cultural and social psychological approaches, which perceive translation primarily as cultural mediation, the second group of studies embodies (psycholinguistic) text-centred approaches, which (a) examine source and target language texts from the point of view of text production (composing texts), or (b) deal with source and target language texts as linguistic products and the linguistic qualities of the texts composed as well as focus on the understanding and interpretation of political texts and the effects such texts have on their receivers (i.e. the ways readers interpret texts and the ways such texts influence them). In the next sections, a short summary of these two research areas and their major contributors will be presented.

3.1.1. Cultural and Social Psychological Approaches

The first group of approaches to political discourse, i.e. the cultural and social psychological approaches of relevance for the present study include the following research fields:

- (a) the analysis of the strategies of text production (Chilton and Schäffner 1997, Schäffner and Adab 2001, Baker 2006);
- (b) the interpretation of context, i.e. the effects of social and sociocultural factors on actual texts produced (van Dijk 1997, Munday 2007);
- (c) the ideologies of given societies and the surfacing of such ideologies in texts (Tymoczko 2000, van Dijk 2002, van Dijk 2006);
- (d) theories that deal with implicitly surfacing evaluative beliefs (van Dijk 1997, Schäffner and Kelly-Holmes 1996, Wodak and van Dijk 2000) and
- (e) the interrelation of all the above research fields with the media industry (Fairclough and Wodak 1997, Bell and Garrett 1998).

As the above analyses focus primarily on culture and society and provide an account of how these features influence text production, they are methodologically relevant for the present study. I will return to those of the above approaches that have been used in Translation Studies in Section 1.3.2 in more detail.

3.1.2. Text-centred Approaches

The second group of text linguistic approaches to political discourse, the so-called text-centred approaches is an umbrella term I use for various research perspectives. They include the following areas:

- (a) pragmatic-oriented approaches, in the scope of which text is viewed as the interaction of communication partners (Álvarez and Vidal 1996, Chilton and Schäffner 1997, Hatim and Mason 1997, Gutt 1998, Baker 2006),
- (b) the research of quasi-correct text production (hybrid texts) evolving as a result of cultural and political differences in the source and target cultures (Schäffner and Adab 2001), hedges in the translation of political texts (Schäffner 1998) as well as
- (c) Critical Discourse Analysis (CDA), a further development of critical linguistics (Kárpáti 2007). CDA is practically an offshoot of earlier research in the field of the above-mentioned pragmatic-oriented approach and views communication as a battlefield of conflicting powers and ideologies taking place in the form of social interaction (van Dijk 1985, Kress 1985, Seidel 1985, van Dijk 1993, van Dijk 1997, Fairclough and Wodak 1997, van Dijk 2001, van Dijk 2003, van Dijk 2006, Valdeón 2007, Chan 2007).

Text-centred approaches strive to provide a more meticulous picture of the interrelation of cultural, societal and social features surfacing in texts than cultural and social psychological approaches do and, as a consequence, they are relevant for the purpose of the present study. I will return to those text-centred approaches that have been used in Translation Studies in Section 1.3.2 in more detail.

3.2. Research on the Translation of Political Discourse

After having reviewed the relevant text linguistic approaches to political discourse, this section will introduce political discourse oriented translation research. In Translation Studies such discourse is often termed discourse in situations of conflict. In my interpretation, translation research involving political discourse can be classified into seven distinct groups as far as research topics are concerned. These seven topics, research fields and their representatives are the following:

Translators' professional roles and politics: Palmer (2007), Dragovic-Drouet's (2007), Gagnon (2006);

Translators acting as mediators in situations of political conflict: Tang (2007), Calzada Pérez (2007);

Translators' professional responsibilities and the strategies they apply: Maier (2007), Schäffner (1998);

The inference of translators' own historical, social and cultural backgrounds: Kuhiwczak (2007), Nikolaou (2007);

Manipulation in the translation of different text types: Foster (2007), Williams (2007), Chadwick (2007), Baker's (2006);
Critical discourse awareness in translation: Valdeón (2007), Chan (2007), Schäffner (2004).

Below, I will introduce these current research areas and summarise their main findings. By doing so, I will demonstrate how varied and how diverse these approaches are and will argue that it is nearly impossible to compare research results and findings. Depending on the nature of the research in question and on the theme of politics involved, diverse researchers apply a very wide range of research tools, which makes the advances of translation research on politics very difficult to compare and systematise.

3.2.1. Translators' Professional Roles

With the internationalisation of politics, translators' professional roles and divided loyalties have been foregrounded by Translation Studies. Palmer (2007) deals with the different roles Iraqi people working for Western media assume and the political commitment-induced conflicting loyalties such a situation poses to these translators. Relying on Wadensjö's (1998) Conduit Theory, Palmer (2007) traces media reporters' and translators' roles in the flow of information about the Iraqi situation of conflict and concludes that, even if such translators are trusted by Western media people working in the area, misinformation may happen as a result of (1) translators' providing summaries rather than word-by-word translations, (2) omissions of textual material considered irrelevant by the translator, (3) journalists' linguistic inability to mingle in the local community and the resulting incapacity to understand the local culture, and finally (4) as a result of translators' biased social embeddedness, social status and non-neutral contacts in the local community in question. Palmer (2007) considers different cultural and political backgrounds as a potential source of conflicting political orientations in source and target texts.

Dragovic-Drouet's (2007) starting point in her discussion of translations related to the Yugoslavian conflict is neutrality as interpreted by Seleskovitch (1983) as well as the Newmarkian (1989) criteria of moral and factual truth. Through a textual analysis of source and target language texts of the Yugoslavian conflict, Dragovic-Drouet (2007) aims to prove that the above-mentioned professional standards are oftentimes not observed by translators and that translators may resort to censoring or modifying texts should they perceive that, in their judgement, primary text producers (reporters, media personnel, etc.) show unwanted embeddedness (cultural bias), which results in unfair communication. Turning to translation methodology, Dragovic-Drouet (2007) claims that translator training should develop future translators' ability of coping with situations of conflict both linguistically and in terms of terminology management. This study reveals that translators can potentially manipulate texts politically and also sheds light on the issue of awareness-raising in connection with the translation of political texts.

Gagnon (2006) describes the ways official translations are produced in Canada by the Canadian Prime Minister's Office, the Parliament and other government institutions and explores how such translations are received. With reference to the status of originals and translations, Gagnon (2006), discussing the hybridity of target texts (texts showing unusual, strange textual features in the target culture as a result of conscious, deliberate translator decisions), concludes that translations have a lower status than originals in Canada. In terms of the adaptation of texts and the reception of French and English parallel texts, Gagnon (2006), relying on textual analysis performed by way of Fairclough's (1989) Critical Discourse Analysis Model, claims that the way translations are done, i.e. what institutional translation strategies are applied, are decided by the audience to be convinced. This signals that the actual ideological aims will determine the translation strategies applied. This points towards the assumption that "French- and English-Canadian cultures do not often meet in translated federal speeches" (Gagnon 2006: 84), which is contrary to the expectations of a homogeneous Canadian nation. This seems to indicate that it is almost impossible (and probably at some points not even desired) to produce politically equivalent texts even in the case of bilingual countries, let alone other, more diverse political contexts.

The studies described above illustrate that the analysis of the translation of political texts must definitely extend to the contemporary national and/or international contexts the text under scrutiny have been created in.

3.2.2. Translators Acting as Mediators in Situations of Political Conflict

As politics is becoming an increasingly international activity, translators often find themselves in the role of mediators in political conflict. Tang (2007) focuses on cross-cultural conflicts surfacing as either cultural, social or ideological conflicts. Tang (2007), on the basis of LeBaron's (2003) Theory of Cultural Conflicts, argues that cross-cultural conflicts can be subdivided into soft and hard conflicts on the basis of their scope, i.e. suppression or open voicing of conflict by the society (societies) involved. With reference to translation from English into Chinese and vice versa, Tang (2007) sees translators "sandwiched between Chinese and Western cultures" (Tang 2007: 139), and, through the culturally contextualised close reading of the English translation of Chinese texts, concludes that translators actually tend to eliminate soft conflicts. Given this, Tang (2007) calls for translators' sensitisation for enabling them to cope with hard conflicts on an international scale in a more effective manner. This suggests that awareness-raising should be a component of translation training.

Calzada Pérez (2007) explores translators' roles in situations of conflict and urges that translators tackle situations of conflicts rather than avoid them. The starting point of the discussion is that advertising is in fact a "site of ideological conflict(s)" (Calzada Pérez 2007: 149), and that advertisements can cause or settle conflicts. In this context, translators, relying on their cross-cultural skills, abilities and strategies, may become "ideal conflict mediators" (Calzada Pérez

2007: 149). Relying on Cronin's (2003) categorisation of censorship and zero translation, and connecting this categorisation with possible translation strategies, Calzada Pérez (2007) concludes that translators, acting as text producers, may easily reach acceptable points of settling problems through "focusing on consensus" (Calzada Pérez 2007: 156), or can modify disagreements to "achieve long-lasting benefits" (Calzada Pérez 2007: 156). This suggests that translators can also interfere in politics.

The studies presented above show that the translators of political texts are often in the frontline: the way they translate texts will influence the reception of their translations and the political events associated with the texts in question. Therefore, the analysis of political texts by researchers must extend to the reception and, if possible, the political events closely connected to the translated texts in question.

3.2.3. Translators' Professional Responsibilities and Strategies

The professional responsibilities translators take and the strategies they apply when translating political texts have also been researched within Translation Studies. In connection with professional responsibilities, Maier (2007) claims that even if translators have recently acquired a higher status in terms of their usefulness and visibility as compared to earlier times, they concurrently fail to recognise the need to discuss their responsibilities and to learn to account for their work in situations of conflict. In Maier's (2007) interpretation, translators can act as intersections between two opposing sides or can function as points of resistance and conflict. Maier (2007) claims that even today some translators are insensitive to perceiving situations of conflict and argues that translators actually face internal conflicts when exposed to translating texts of situations of conflict. In addition, Maier (2007) calls for an exploration and a deeper understanding of the diverse situations of conflict today's translators might encounter during their work, which designates a further field of (possibly job ethical) research. In this respect, Maier's (2007) study touches upon the relationship between job ethics and the translation of political texts as reflected by target texts.

Schäffner (1998) explores different types of hedges in European political discourse. Relying on Lakoff's (1973) definition, Schäffner (1998) defines hedges as words whose meaning involves "vagueness, indeterminateness" (Schäffner 1998: 185) with reference to the phrase they modify. Schäffner (1998) establishes five types of hedges: evidentiality hedges such as *I think, it seems*, which refer to the speaker's degree of commitment to the truth expressed in a text; modifying hedges such as *fairly, too, typical*, which "shift the scope of indeterminateness of the utterances" (Schäffner 1998: 191); quantifying hedges such as *in every respect, in some respect*, which "relate to characteristics of the whole scope of precision" (Schäffner 1998: 191); despecifying hedges such as *kind of, roughly*, which "extend the scope of indeterminateness" (Schäffner 1998: 192); and specifying hedges such as *real, genuine, true, exactly*, which "narrow down the scope of indeterminateness of a concept or a proposition" (Schäffner 1998: 193).

Based on comparative pragmatic textual analysis, Schäffner (1998) concludes that source text hedges can be rendered as the same type of hedges in the target language, as different type of hedges causing shifts in the target text, can be deleted and even new hedges can be added in the target text. Politically contextualising the examples, Schäffner (1998) explains the effects such hedges have on the receivers of the translated texts. Schäffner (1998) concludes by noting the semantic and pragmatic problems hedges can cause to translators and calls for a more systematic description of hedging devices. This suggests that microlevel textual features must be taken into consideration in the analysis of the translation of political texts.

The above studies show that text research must extend to the realisations of certain recurrent translation strategies surfacing in translated political texts as conclusions established on the basis of one-off or non-contextualised microtextual instances may give misleading research results.

3.2.4. The Inference of Translators' own Historical and Cultural Backgrounds

Translators' historical and cultural backgrounds can also interfere with the translation of political texts. Translators' historical and cultural backgrounds shape readers' understanding of, and attitude to, historical events through translators' interpretation of events surfacing in target texts. Kuhiwczak (2007) attempts to show how, during the transition from oral to written Holocaust history, the translation of originally non-English oral sources into written English historical records published as English translations, altered the nature and tone of such primary historical sources. Kuhiwczak (2007) goes as far as theoretically questioning whether translation, at a universal scale, is capable of (precisely) communicating others' thoughts. This suggests that translators' interpretation of the texts for translation play a crucial role in the finalised target text.

Nikolaou (2007), with the help of a comparative textual analysis, examines how Christopher Logue's own personality and his life experiences contributed to his creative translation of Homer's Iliad. Nikolaou claims that, as an artefact, Logue's own literary piece, War Music is in fact the result of the act of translating Iliad and that Logue's views of the situations of conflicts of Iliad evolve through a hermeneutical dialogue between the text to be translated and the translator. Interpretation, it seems, plays a vital role in the translation of political texts.

In the light of the above, any reliable and valid textual analysis must allow for the exploration of the translators' own political commitment and political attitudes as traceable in the translated text.

3.2.5. Manipulation in the Translation of Literary Texts and Other Text Types

Manipulation in the translation of political texts has developed into a prolific research area. Williams (2007) describes 19th century contemporary German-English national rivalry and compares the biographical details of Wordsworth and

his German translator, Freiligrath to reveal textual realisations of such rivalry. Apart from the analysis of Freiligrath's translational practice (i.e. the translation of poems, including metre, imagery, etc.), Williams (2007) investigates Freiligrath's selection procedure of choosing Wordsworth's politically-charged poems for translation, and the effects contemporary German-English national rivalry and hostility had on the German reception of Wordsworth's poetry. It is concluded that interpretation is only possible in the light of contemporary historical and cultural contexts.

In what follows, I will describe Baker's (2006) approach to the translation of discourse of conflict in a more detailed way as Baker in *Translation and Conflict* (2006) provides an integrative, fully developed framework for the analysis of political discourse. Such a description can serve as a potential model for the description of the features translated political texts display. As we will see, Baker (2006) restricts her approach to narratives only and does not rely very heavily on text linguistic findings. Baker's (2006) approach is multidisciplinary in nature and is based on several theories.

Baker's (2006) starting point is the premise that political conflicts and the resolution of such conflicts in today's globalised world, as a rule, stretch over national boundaries and thus inevitably involve translation and interpretation activities. According to Baker (2006), power is present exclusively in situations in which a party or parties are forced to act contrary to their wills and interests. Conflicts, Baker (2006: 1) asserts, come about when parties of opposing interests intend to "undermine each other because they have incompatible goals, competing interests, or fundamentally different values".

By integrating theories of translators' attitudes towards consenting to or denying the reproduction of ideologies contained in narratives for translation, theories of the conscious perception of texts' ideological content as well as theories concerning the assessment of the effectiveness of such narratives, Baker (2006) demonstrates that translation itself can either function as a tool in the hands of politics by creating one single truth and enforcing a given social and political order on citizens or, quite the contrary, can be used as a tool for fighting against such manipulation and corruption of texts.

Baker (2006) intends to provide a framework for exploring how translators and interpreters, through text production, contribute to or resist the creation and promotion of politically-charged narratives. By adopting a standpoint assumed in social and communication theory, Baker (2006: 3) defines *narrative* (or *story*) as a linguistic realisation of sequential events of "everyday stories we live by" and later, relying on Fisher's (1987) claim of all human communication essentially being a narrative, extends her definition to incorporate practically every type of discourse. This broad definition allows for the investigation of several genres of discourse, broadcast by a very diverse range of media.

As far as the possibilities for manipulating narratives in the translation process are concerned, Baker (2006) depicts *temporality*, *relationality*, *causal*

emplotment and *selective appropriation* as factors affecting the reception of narratives. Such instances of manipulation are common in mediated communication and in translations transmitted by the mass media. Below Baker's (2006) concepts will be explored in more detail.

Not necessarily portraying a true-to-life sequencing of events, temporality is the subjective, person-specific interpretation and ordering of the sequences of events contained in a narrative, created through an individual's perception of such events. It is temporality of narratives that allows translators to interpret the textual material and logical implications contained in the text. Altering the sequencing of events, e.g. as a result of translation, can have different implications in the target language text from those surfacing in the source text.

Relationality refers to the interrelatedness of events within a narrative: events have to constitute one single narrative. Furthermore, every event of a certain narrative must be interpreted in the light of other events of the given narrative as a whole. Translation is of key importance here as, for instance, the choice of certain lexical items in the target language text can trigger associations of certain narratives that are possibly different from the narrative associations of the source language community. This feature seems easy to be utilised for political reasons (e.g. for war propaganda) in case well-selected lexis is used that evokes references to well-established public narratives of political agendas.

Carrying also ethical implications, causal emplotment entails the significance of events in narratives, and is connected to the fact that narratives do not merely list events but "weight and explain" them (Baker 2006: 67) in terms of the interpretation and evaluation of events, motifs, etc., thus providing a moral reading of the narrative. Through translation, the weighting of events can be changed to produce deliberately altered patterns of causal emplotment in the target language text.

The last factor in Baker's (2006) theory affecting the reception of narratives, selective appropriation, denotes the conscious or subconscious processes during the creation of a narrative through which certain events get included whereas others get excluded from the final version of the narrative. This, in the large scale, in terms of translation, extends to the choices of what narratives of the source culture (i.e. narratives about which events) get translated. This selection in the hands of politics, might easily contribute to the creation of false images or, in worse cases, to the creation of enemy cultures through acts of deliberate appropriation, i.e. purposeful selection of events along certain ideologies or political purposes (c.f. selective appropriation above). Baker's (2006) approach is revealing and exemplary in a way that it shows that power, ideology and politics related translation research must be multidisciplinary and based on interrelated theories.

With a view to the reception of narratives, Baker (2006) identifies translation as an act involving possible alterations in the resulting target text with the intention of renegotiating the features of a given narrative "to produce a politically charged

narrative in the target context" (Baker 2006:105) as a means of constructing a modified, influenced reality for receptors through "strategic moves that are consciously initiated in order to present a [social, political or other] movement or a particular position within a certain perspective" (Baker 2006:106). Baker (2006) terms this practice *framing*.

Baker (2006) explores four different ways of framing selecting from among the endless methods available and describes the potential uses of such means in translation. The first method of framing is termed *temporal and spatial framing* and involves no alterations in the text for translation itself but achieves its effect by the careful selection of a suitable text for translation and by embedding such a text "in a temporal and spatial context that accentuates the narrative it depicts and encourages receptors to establish links between it and current narratives" (Baker 2006: 112). This practice is capable of exerting political influence despite the fact that the events of the narrative of the source text may actually be contained within an absolutely different temporal and spatial setting.

An especially common way of framing that appears in connection with the translation of literary pieces is *selective appropriation of textual material*, which also has possible political implications. In this case, omissions from or additions to the original text are effected in order to "suppress, accentuate or elaborate particular aspects of a narrative encoded in the source text or utterance, or aspects of the larger narrative(s) in which it [the given narrative] is embedded" (Baker 2006: 114). This act can happen either consciously or unconsciously and may well serve political purposes.

Another way of framing is by *labelling*. Labelling in this context denotes the practice of using "a lexical item, term or phrase to identify a person, place, group, event or any other key element in a narrative" (Baker 2006: 122), given that such names embody particular viewpoints, beliefs or political commitments of a community. The fourth method of framing is termed *repositioning of participants*. This denotes rearranging the hierarchical positions of the characters of the narrative and the receptors of the narrative through altering partly the socio-linguistic features of the participants' speech and partly other features used for such participants' identification and characterisation in a linguistic sense. This also creates space for political manipulation through translation.

As a summary, it can thus be concluded that Baker's (2006) theoretical framework takes account of several contextual and intertextual features as well as discusses several instances and means of (possible) political manipulation but does not rely on theories to pinpoint exact textual realisations of such instances of manipulation. Baker rather explains these phenomena in their social, cultural and political context. I am of the opinion that for the sake of objectivity the analysis of political manipulation in translated texts must include the pinpointing of textual elements capable of manipulation, rather than providing solely the social, cultural and political contexts of these texts as a mere backdrop.

Schäffner (2001), in the context of international translation practice, explores the ways hybrid texts come about through the translation process. Hybrid texts are the result of conscious, deliberate decisions on the part of the translator, which show unusual, strange textual features in the target culture and yet fulfil their intended purpose in the communicative situation in which they exist. The reason for this strangeness of the target text is that the genre of the source text does not exist in the target culture and, consequently, there are no model texts that could guide translators. With reference to political discourse, Schäffner (2001) notes that one reason why hybrid texts can come about is globalisation, as internationalisation potentially facilitates the dissemination of source genres in target language cultures. Through the use of contrastive textual analyses, it is concluded that hybrid texts often display textual features that clash with the existing norms in the target language. This could possibly allow for the introduction of socially unaccepted/unacceptable concepts in the target culture and thus play a role in power games and political persuasion.

Based on the studies detailed above, it can be concluded that translation can purposefully be used for political manipulation. With a view to this, the analysis of any translated text must extend to contemporary social, cultural, political and ideological features.

3.2.6. Critical Discourse Awareness in Translation

Critical discourse awareness also surfaces in Translation Studies. Critical discourse awareness in the field of translation research was motivated by the internationalisation of politics, which resulted in an increased number of translated political texts, including translations for the mass media. Once it has been noted and proven that source and target texts are not always equivalent in a political sense, and that target texts may be designed to realise partly different communication aims from those of the source text, a growing concern started to surround the translation of political texts.

Related text linguistic research aimed to point out textually where and in what ways source and target language political texts were not equivalent. The ensuing ethical, political and professional need to critically relate to translated texts, translation activities and the effects of translation activities have given rise to numerous critical approaches.

Relying on the theories of the best-known and best-established scholars of Critical Discourse Analysis and ideology (Fairclough [1989, 1995], van Dijk [1990, 2003]) as well as of media discourse analysis (Bell [1991, 1998], Schelesinger and Lumley [1985]), Valdeón (2007) compares written news reports and their translations. With ideology interpreted in this context as "a set of assumptions accepted by the participant in a given stretch of discourse" (Valdeón 2007: 101), with respect to media text producers, two types of mediation are distinguished by Valdeón: positive mediation, i.e. neutrality of text producers towards their subject and negative mediation, i.e. "importing external agendas that might stem from their [the text producers'] own ideological

background" (Valdeón 2007: 103). Valdeón (2007), with reference to Baker's (1992) classification of non-equivalence at word level, examines the use and meaning of the lexical items of "terrorist" and "separatist" as well as their (alleged) equivalents. The conclusion of the discussion is that translations produced both for BBC and CNN on the Madrid terrorist attack in 2005 do not seem to "operate in the interest of the target culture, quite the contrary, they operate in their own interest, whether that is understood as personal, editorial or national" (Valdeón 2007: 116). Consequently, (Valdeón 2007) using Baker's (1992) taxonomy, manages to reveal instances of word-level manipulation.

Chan (2007) compares the two Chinese versions of Hillary Clinton's *Living History* published by Chinese publishers China Times and Yilin Press. Chan (2007) contextualises the two Chinese versions in the different receiving Chinese cultures and, with the help of close reading, reveals numerous differences between the two translations. The differences between the source text and the two different translations in terms of the Chinese title of the work, certain textual omissions and shifts are due to market considerations as well as the influence of Chinese censorship activities. Chan's (2007) study is a good example of the need to account for textual features in the backdrop of the receiving culture in the case of political texts.

Schäffner (2004) in the framework of a theoretical proposal urges the closer cooperation of political discourse analysis (PDA) and Translation Studies. PDA explores the link between linguistic behaviour and politics in the fields of pragmatics, semantics and syntax and tries to explain in what ways such linguistic choices contribute to political persuasion (c.f. Chilton and Schäffner 1997). Schäffner (2004) reviews the most common research areas in Translation Studies with reference to political texts and establishes the following themes as possible joint research areas of PDA and Translation Studies: research of lexical choice in the target text in comparison with that of the source text, the practice of selecting information to translate, creating new political identities by phrasing and framing (influencing readers to associate certain phrases with given social and ideological contexts). Through examples, it is demonstrated that all of these translational practices can be used for manipulative purposes, thus sensitivity to such features is very crucial in the field of the translation of political texts.

In the same study, Schäffner (2004) calls for a systematic approach to the research of the translation of political texts and urges the following:

- (1) the status (overt or covert translation) and the general practice of translation be established before effecting any kind of analysis,
- (2) translated texts under scrutiny be published in the original languages not only in English for the sake of clarity,
- (3) mistranslations or instances of translation losses be analysed in their social-political context so that such shifts can possibly reveal ideological structures and
- (4) that the entire translation process, not only the end-product, be reviewed for analysis.

Schäffner (2004), relying on the findings of PDA and with a view to the political strategic functions of political discourse established by PDA, discusses the following four political strategies translation can serve when it comes to the rendering of political texts: *coercion, resistance, dissimulation* as well as *legitimation and delegitimation*. Putting this in perspective, the following is claimed: translation can be used as a means of controlling access to information by carefully selecting texts for translation (coercion). Translators can take an active role and select texts for translation and, by making such texts available to the public, they can make other voices heard (resistance). On the other hand, another manipulative translation strategy in the hands of those commissioning translations could be either disallowing certain texts to be translated, purposefully commissioning only certain extracts of given texts to be translated or deliberately publishing inaccurate translations, collectively termed dissimulation. All of these strategies can prevent persons from receiving information through translation. Finally, positive self-presentation and negative presentation of others can be effected by the fourth type of translation strategy termed legitimation and delegitimation. Schäffner (2004) envisages the cooperation of PDA and Translation Studies in the research of the translation strategies described above.

With reference to critical discourse awareness in translation, it can be established that this approach emphasises that word-level equivalence should be interpreted in the context of the ideologies of the source and target cultures, lexical choice in target texts should be studied with a view to the receiving culture, the practice of selecting information to translate should be assessed with a view to the dominant ideologies of the source and target cultures and the creation of new political identities through phrasing and framing should be interpreted to in the context of the target culture. The studies demonstrate that critical approaches to the translation of political texts must extend to word-level manipulation, to the comparison of cultural aspects as well as to the linguistic choices (possibly) responsible for political manipulation.

4. Critical Discourse Analysis: A Systematic Approach

As has been demonstrated in the literature review, research on the translation of political texts has so far dealt with national and international political contexts (Section 3.2.1.), the translator as a point of potentially conflicting political views (Section 3.2.2.), the translation strategies associated with the translation of political texts (Section 3.2.3.), the effects of translators' own political commitment (Section 3.2.4.), the misuse of translated political texts for purposeful manipulation (Section 3.2.5.) and urged critical awareness (Section 3.2.6.).

Not underestimating the merits of any of the above approaches, it must be noted that these approaches are not strictly text and context based approaches, nor are they systematic enough to obtain valid research results in the field of translating political texts. Such a systematic approach, in my view, should extend to social, political, cultural, historical, hermeneutical and political

contextual features as much as possible and/or relevant. Furthermore, none of the above-described approaches include all the relevant contextual features in a systematic manner, which is necessary if one wishes to understand how the interdependence and the interplay between these contextual features surface on a textual level. It may thus be concluded that systematic and theoretically well-grounded critical approaches incorporating all of the above contextual features of political texts have not yet been applied in Translation Studies.

All this points towards the realisation that the analytical tools Translation Studies currently offers in terms of the study of political discourse are rather ad hoc and the research findings available are thus incomparable.

In order to make future research results comparable and to systematise the approach to the translation of political texts, van Dijk's (1993, 1997, 2001, 2003) Framework of Critical Discourse Analysis (henceforth: van Dijk's CDA) may present a reliable tool. Van Dijk (1993) views discourse in its cultural, historical and political context in dynamic terms supposing that each contextual feature affects not only all other features but the resulting text as well. At the same time, CDA interprets and explains textual features and phenomena in the light of the actual social, cultural and historical context.

It is claimed that van Dijk's CDA may be successfully used for the analysis of political discourse in Translation Studies for the following reasons. Van Dijk's CDA assumes that **power relations are discursive**. Thus, CDA describes the "linguistic and discursive nature of social relations of power in contemporary societies. This is partly a matter of how power relations are exercised and negotiated in discourse." (Fairclough and Wodak 1997: 272). This suggests that power relations can be observed in political discourse through van Dijk's CDA.

Van Dijk's CDA maintains that **discourse constitutes society and culture**. It is claimed that there is a dialectical relationship between discourse, society, culture and power. This practically means that "every instance of language use makes its own small contribution to reproducing and/or transforming society and culture, including power relations" (Fairclough and Wodak 1997: 273). This means that discourse concurrently represents reality, constructs social relations and social identities as well as creates a unified picture of such reality, relations and identities within one single text. Consequently, word order, style, coherence and other properties of discourse may be described as language users' attempts to actively construct and display social and cultural roles and identities as well as realities (van Dijk 1997). Therefore, van Dijk's CDA may be used for the comparison of source and target language political discourse.

Van Dijk's CDA claims that **discourse does ideological work**. This suggests that ideologies represent and construct society by reproducing unequal relations of power (Fairclough and Wodak 1997). In this sense, in order to uncover 'ideological work', besides text analysis one must consider how texts are interpreted and received and must, at the same time, account for their social effects (Fairclough and Wodak 1997). Consequently, discourse must be

interpreted and explained in its social, cultural, historical context, which is a crucial factor to consider in Translation Studies.

Van Dijk's CDA states that **discourse is historical**. In this sense, "[d]iscourse is not produced without context and cannot be understood without taking the context into consideration" (Duranti and Goodvin qtd. in Fairclough and Wodak 1997: 276). In line with pragmatics, the interpretation of a text is only meaningful if its use in a specific discursive situation is considered, if the cultural and ideological context of a text is recognized, and if it is explored what past events the discourse relates to (Fairclough and Wodak 1997). Therefore, van Dijk's CDA takes the communicative situation, its features and intertextuality into account as well as interprets intertextual references and allusions. All this can be used in the comparison of source and target language political discourse.

Van Dijk's CDA asserts that **discourse is a form of social action**. In this sense, discourse will reproduce existing power and ideological relations. This also enables van Dijk's CDA to be used for pinpointing, analysing and contextually interpreting ideology related translation shifts.

Van Dijk's CDA asserts that **discourse analysis is interpretative and explanatory**. This is envisaged in a way that "[u]nderstanding takes place not through a *tabula rasa*, but against the background of emotions, attitudes and knowledge" (Fairclough and Wodak 1997: 278). That is, the audience's emotional (emotions), formal (attitudes) and cognitive (knowledge-related) schemata (or mental representations) must be considered when analysing texts. Such an analysis may uncover different translation behaviours surfacing in target texts and may help explain target text production.

5. Conclusions

It has been argued that Translation Studies has not yet developed a systematic analytical tool for the comparison of source and target language political discourse. It is claimed that such an analytical tool must extend to social, political, cultural, historical, hermeneutical and political contextual features of source and target texts in a systematic manner. This is necessary for the understanding of how the interdependence and the interplay between such contextual features affect target texts and target text production. Van Dijk's CDA seems suitable for incorporating all of the above contextual aspects. The way van Dijk's CDA can be used in or adapted to the needs of the research of political discourse within Translation Studies is yet to be explored.

Bibliography

- Álvarez, Román and Vidal, M. Carmen-África (eds.) 1996: *Translation, Power, Subversion*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Baker, Mona 1992: *In Other Words*. London – New York: Routledge.
- Baker, Mona 2006: *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London – New York: Routledge.

- Baker, Mona 2007: *Activist Communities of Translators and Interpreters*. Paper presented at *Translation, Interpreting and Social Activism 1st International Forum*. Granada: University of Granada.
- Bell, Allan 1991: *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell.
- Bell, Allan 1998: The Discourse Structure of News Stories. In: Bell, A. and Garrett (eds). *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell. 64–104.
- Bell, Allan and Garrett, Peter (eds.) 1998: *Approaches to Media Discourse*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Calzada Pérez, Maria 2007: Translating Conflict Advertising in a Globalised Era. In: Salama-Carr, M. (ed.). *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 149–165.
- Chadwick, Brian 2007: A 'hip-hop' Translation of a Poem by the Russian Futurist Poet Velimir Khlebnikov (1885-1922). In: Salama-Carr, M. (ed.). *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 199–220.
- Chan, Red 2007: One Nation, Two Translations: China's Censorship of Hillary Clinton's Memoir. In: Salama-Carr, M. (ed.). *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 119–131.
- Chilton, Paul and Schäffner, Christina (eds.). 2002: *Politics as Text and Talk. Analytic Approaches to Political Discourse*. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins.
- Chilton, Paul and Schäffner, Christina 1997: Discourse and Politics. In: van Dijk, T. A. (ed.). *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications. 206–230.
- Cronin, Michael 2003: *Translation and Globalisation*. London – New York: Routledge.
- Dimitriu, Ileana 2002: Translation, Diversity and Power. *Current Writing* Vol. 14. No. 2. i–xiv.
- Dragovic-Drouet, Mila 2007: The Practice of Translation and Interpreting During the Conflicts in the Former Yugoslavia (1991–1999). In: Salama-Carr, M. (ed.). *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 29–40.
- Fairclough, Norman 1989: *Language and Power*. London – New York: Longman.
- Fairclough, Norman 1995: *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. London – New York: Longman.
- Fairclough, Norman and Wodak, Ruth 1997: Critical discourse analysis. In: van Dijk, T. A. (ed.): *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications. 258–284.
- Fisher, Walter 1987: *Human Communication as Narration: Towards a Philosophy of Reason, Value, and Action*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Foster, Ian 2007: The Translation of William Le Queux's *The Invasion of 1910: What Germany Made of Scaremongering in The Daily Mail*. In: Salama-Carr, M. (ed.): *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 169–182.
- Fowler, Roger 1985: Power. In: van Dijk, T. A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis*. Vol. 4. London: Academic Press. 61–82.
- Gagnon, Chantal 2006: Language Plurality as Power Struggle, or: Translating Politics in Canada. In: *Target*. Vol. 18. No. 1. 69–90.
- Gutt, Ernst-August 1998: Pragmatic Aspects of Translation: Some Relevance-Theory Observations. In: Hickey, L. (ed.): *The Pragmatics of Translation*. Clevedon: Multilingual Matters. 41–53.
- Hatim, Basil and Mason, Ian 1990: *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Hatim, Basil and Mason, Ian 1997: *The Translator as Communicator*. London: Routledge.
- Hatim, Basil and Munday, Jeremy 2004: *Translation: An Advanced Resource Book*. London – New York: Routledge.
- Kárpáti Eszter 2007: *A szöveg fogalma [The Notion of Text]*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Katan, David 1999: *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters, and Mediators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Kress, Gunther 1985: Ideological Structures in Discourse. In: van Dijk, T. A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academic Press. 27–41.

- Kuhiwczak, Piotr 2007: The Grammar of Survival. How Do We Read Holocaust Testimonies? In: Salama-Carr, M. (ed.): *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 61–73.
- Lakoff, George 1973: Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. In: *Journal of Philosophical Logic*. Vol. 2. 458–508.
- LeBaron, Michelle 2003: *Bridging Cultural Conflicts: A New Approach for a Changing World*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Maier, Carol 2007: The Translator's Visibility: the Rights and Responsibilities Thereof. In: Salama-Carr, M. (ed.). *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 253–266.
- Munday, Jeremy 2007: Translation and Ideology. A Textual Approach. In: *The Translator*. Vol. 13. No. 2. 195–217.
- Newmark, Peter 1989: Introductory Survey. In: Picken, C. (ed.): *The Translator's Handbook*. 2nd edition. London: ASLIB. 1–26.
- Nikolaou, Paschalis 2007: The Troy of Always: Translation of Conflict in Christopher Logue's War Music. In: Salama-Carr, M. (ed.): *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 75–95.
- Nord, Christiane 1997: *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St Jerome.
- Palmer, Jerry 2007: Interpreting and Translation for Western Media in Iraq. In: Salama-Carr, M. (ed.): *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 13–28.
- Pym, Anthony 1992: *Translation and Text Transfer – An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Pym, Anthony 2000: *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History*. Manchester: St Jerome Publishing.
- Schäffner, Christina 1998: Hedges in Political Texts: A Translational Perspective. In: Hickey, L. (ed.) *The Pragmatics of Translation*. Clevedon: Multilingual Matters. 185–202.
- Schäffner, Christina 2003: Third Ways and New Centres – Ideological Unity or Difference? In: Calzada-Pérez, M. (ed.). *Apropos of Ideology: Translation Studies on Ideology. Ideologies in Translation Studies*. Manchester: St Jerome. 23–41.
- Schäffner, Christina 2004: Political Discourse Analysis from the point of view of Translation Studies. In: *Journal of Language and Politics*. Vol. 3. No. 1. 117–150.
- Schäffner, Christina and Adab, Beverly 2001: The Idea of the Hybrid Text in Translation: Contact as Conflict. In: *Across Languages and Cultures*. Vol. 2. No. 2. 167–180.
- Schäffner, Christina and Kelly-Holmes, Helen (eds.) 1996: *Discourse and Ideology*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Schelesinger, Philip and Lumley, Bob 1985: Two Debates on Political Violence and the Mass Media: The Organisation of Intellectual Fields in Britain and Italy. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse and Communication, New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication*. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 324–349.
- Seidel, Gill 1985: Political Discourse Analysis. In: van Dijk, T. A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academic Press. 43–60.
- Seleskovitch, Danica 1983: Faut-il sauver les langues nationales? Role de la traduction et de l'interprétation. In: *Traduire*. Vol. 116. 5–6.
- Tang, Jun 2007: Encounters with Cross-cultural Conflicts in Translation. In: Salama-Carr, M. (ed.). *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 135–147.
- Trosborg, Anna 1997: *Text Typology and Translation*. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins.
- Tymoczko, Maria 2000: Translation and Political Engagement. *The Translator*. Vol. 6. No. 1, 23–47.
- Tymoczko, Maria 2003: Ideology and the Position of the Translator: In What Sense is a Translator 'in between'? In: Calzada-Pérez, M. (ed.). *Apropos of Ideology*:

- Translation Studies on Ideology. Ideologies in Translation Studies*. Manchester: St Jerome. 181–202.
- Tymoczko, Maria and Gentzler, Edwin (eds.). 2002: Introduction. In: *Translation and Power*. Amherst – Boston: University of Massachusetts Press. i–xxviii.
- Valdeón, Roberto A. 2007: Ideological Independence or Negative Mediation: BBC Mundo and CNN en Español's (translated) Reporting of Madrid's Terrorist Attacks. In: Salama-Carr, M. (ed.): *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 99–118.
- van Dijk, Teun A. 1985: Semantic Discourse Analysis. In: van Dijk, T. A. (ed.): *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academic Press. 103–135.
- van Dijk, Teun A. 1990 [1980]: *La noticia como discurso: comprensión, estructura y producción de la información*. Barcelona: Paidós.
- van Dijk, Teun A. 1993: Principles of Critical Discourse Analysis. In: *Discourse and Society*. Vol. 4. No. 1. 249–283.
- van Dijk, Teun A. 1997: Discourse as Interaction in Society. In: van Dijk, T. A. (ed.): *Discourse as Social Interaction*. Thousand Oaks, USA: Sage Publications. 1–38.
- van Dijk, Teun A. 2001: Critical Discourse Analysis In: Tannen, D. Schiffrin, D. and Hamilton, H. E. (eds.): *Handbook of Discourse Analysis*. London: Oxford Blackwell. 352–371.
- van Dijk, Teun A. 2002: Political Discourse and Political Cognition. In: Chilton, Ch. and Schäffner, Ch. (eds.): *Politics as Text and Talk. Analytical Approaches to Political Discourse*. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins. 203–237.
- van Dijk, Teun A. 2003: Ideology and Discourse – A Multidisciplinary Introduction. [Online]. Available: <http://www.discourses.org/download/articles/> [last accessed: 14th March 2009].
- van Dijk, Teun A. 2006: Discourse and manipulation. In: *Discourse and Society*. Vol. 17. No. 2. 359–383.
- Venuti, Lawrence (ed.) 1992: *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology*. London: Routledge.
- Wadensjö, Cecilia 1998: *Interpreting as Interaction*. Harlow, Essex: Addison Wesley Longman.
- Williams, John 2007: Ferdinand Freiligrath, William Wordsworth, and the Translation of English Poetry into the Conflicts of Nineteen Century German Nationalism. In: Salama-Carr, M. (ed.): *Translating and Interpreting Conflict*. Amsterdam – New York: Rodopi. 183–198.
- Wodak, Ruth and van Dijk, Teun A. (eds.) 2000: *Racism at the Top: Parliamentary Discourses on Ethnic Issues in Six European States*. Klagenfurt: Drava Verlag.

Lektorálta: Klaudy Kinga

Karolina Kaczmarek

AZ UTASÍTÁS KIFEJEZŐESZKÖZEI A JOGI SZAKSZÖVEGBEN A DEONTIKUS MODALITÁS TÜKRÉBEN

1. A deontikus modalitás fogalma

A modalitás fogalma meglehetősen bonyolult, és sok szempontot figyelembe véve szoktak róla tárgyalni. Kugler (1999) szerint „modalitáson szűkebb értelemben a beszélői attitűd megjelenését értjük a mondatban. Tágabb értelemben modális minden mondat, amely a világnak egy lehetséges állapotát mutatja be, azaz nem tényt közöl” (Kugler 1999: 101). Kiefer (2007) többfajta modalitásfogalmat sorol fel, amelyek között talán a legismertebb az episztemikus modalitás és a deontikus modalitás. A jelen cikkben a deontikus modalitást az utasítás kifejezésére használt eszközök szempontjából elemzem.

Ha modalitást a joggal kapcsolatban szeretnénk tárgyalni, elsősorban a jog interpretációjának folyamatára kell figyelmet fordítanunk. A jog interpretációja olyan folyamat, amelynek során egy jogtételből vezetjük le a normákat, azaz azt a jelentést, amely a jogalkotó akaratának megfelel. A jogi norma viszont olyan kifejezés, amely valamire utasít, valamit tilt vagy engedélyez. A legegyszerűbben azt mondhatjuk, hogy a jog interpretációjánál olyan kérdésre kell válaszolnunk, hogy kinek kell cselekednie és milyen körülmények között. Egy normában szereplő minősítés rekonstruálása alapvető tevékenység, mivel az embernek nagyon fontos, hogy tudja, a jog szerint mit szabad tennie és mit nem szabad. Ez többek között azért fontos, mert a jogi norma megszegése szankciókat von maga után.

Az utasítás nyelvileg többféle módon kifejezhető, viszont a jogi irodalom leggyakrabban olyan közvetlen parancsot kifejező szavakról ír, mint a *kell*, a *köteles*, stb. Szabó (2002: 16) úgy fogalmaz, hogy „rekonstruálni kell, hogy milyen normatív minősítés szerepel a normában. Ebben segít, hogy a normák nyelvi kifejezési formája általában egy » deontikus mondat«; nevezetesen amelyben a *kell*, *lehet*, *nem szabad*, *köteles* stb. deontikus igék szerepelnek. [...] Lehetséges azonban, hogy deontikus ige nélküli egyszerű kijelentő mondat fejezi ki a normát – pl. A teljesítés helye a kötelező lakóhelye. –, s ekkor a minősítést fel kell tárunk.”

A jogi szöveggel kapcsolatban a *deontikus modalitás* fogalmát szokták említeni. Jędrzejko (1987: 19) szerint a deontikus modalitás „olyan emberi tevékenységhez kapcsolódik, amelyet az individuális vagy általános beszélő parancsol vagy engedélyez”. Jędrzejko úgy véli továbbá, hogy a jelenségek két módon értékelhetők. Az első a szubjektív mód, ebből adódik olyan állítás, hogy ‘akarom, mert ez számomra jó’ vagy ‘nem akarom, mert ez számomra rossz’. A második az objektív mód, amikor a kulturális feltételektől függő jogi, erkölcsi és más normák képezik az értékelés alapját. A normatív jellegű jogi szövegekben csak az utóbbi

értékeléstípus szerepel. A deontikus egységek második szemantikus összetevője a hatalom. A deontikus modalitásban két beszélő közül az egyik megállapítja a kötelezettségeket, a másik e kötelezettségek alá tartozik. Ez a helyzet az adott interperszonális kapcsolatokból adódik, és meghatározza azt a helyet, amelyet a beszélők a társadalmi hierarchiában betöltenek. Ez a helyzet kapcsolatban állhat továbbá a felsőbb pozícióban lévő beszélő olyan jegyeivel (erkölcsi tekintély, ismeretség stb.), amelyek jogot adnak neki a kötelezettségek megállapításához (Jędrzejko 1987: 26–29)

2. A modalitást kifejező eszközök

A cikk további részében a deontikus modalitást kifejező eszközöket tárgyaljuk, elsősorban azokat, amelyek utasítást fejeznek ki. A Kugler (1999) által felsorolt általános modalitást kifejező eszközök közül a következőkre hívom fel a figyelmet: a mód, amelyet az igén (és a segédigén) jelölünk, valamint a modális jelentéstartalmú alapszófajú szavak, a deontikus modalitás esetében ezekhez a modális jelentéstartalmú alapszófajú szavakhoz elsősorban a *kötelező* szó tartozik. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a legtöbb nyelvész szerint „a magyar nyelvben nem tartunk számon módbeli segédigéket, kivéve a *volna* igei segédszót és a *talál* segédigét” (Kugler 1999: 101). Azonban Kálmán C.–Kálmán–Nádasdy–Prószéky tanulmánya szerint módbeli segédige az *akar*, *kell/kéne*, *tud*, *bír*, *kíván*, *lehet*, *mer*, *óhajt*, *próbál*, *szabad*, *szándékozik*, *szeretne*, *talál*, *méltóztatik*, mivel ezek megszakítják az igekötő + ige sorrendet (Telegdi–Kiefer 1989). A hagyományos nyelvtan szerint ezek közül több a segédigék és az igék közötti átmeneti sávban szerepel (Kugler 1999). A törvényekben az itt felsorolt segédigék közül az utasítást csupán a *kell* ige fejezi ki.

A fentiek alapján az állapítható meg, hogy a nyelvészeti és a jogi irodalom a deontikus modalitással kapcsolatos, utasítást kifejező eszközök közül általában e kettőt jelöli: *kell* és *köteles*. Mielőtt viszont ezeket bővebben tárgyalnánk, még egy mondattípussal kell foglalkoznunk, amelyet annak ellenére, hogy egyszerű kijelentő mondat formájában jelenik meg, és nem szerepel benne semmilyen közvetlen módon deontikus modalitást kifejező eszköz, mint például *kell* vagy *köteles*, deontikus mondatnak nevezhetünk, mert a tartalmából vagy még annál inkább az egész szöveggörnyezetből ki kell következtetni a mondatban rejlő parancsot. Ha ilyen típusú mondat jelenik meg, a rendeletek értelmezésénél a bennük szereplő normákat két szinten kell elemezni: leíró szinten –ahol a szöveg egyszerű információ – és direktíva szinten –ahol azt értelmezzük, milyen utasítást fejez ki az adott szöveg.

Lássuk az alábbi mondatot:

- (1) ***Aki*** a dolgot hatósági határozat vagy árverés útján jóhiszeműen szerzi meg, ***tulajdonossá válik***, tekintet nélkül arra, hogy korábban ki volt a tulajdonos.

A leíró szintet elemezve többek között azt lehet kikövetkeztetni: Magyarországon úgy működik a jog, hogy ha valaki a fenti feltételeket teljesíti, akkor a fent leírt állapot következik be. A direktíva szinten viszont arra következtethetünk, hogy

az adott helyzetben hogyan kell viselkedni, például a fent leírt módon megszerzett dolgot már nem lehet visszakérni. Továbbá a fenti mondat nemcsak utasító jellegű, hanem egyben engedélyt is ad a megszerzett dolog megtartására a megszerzőnek.

A norma deontikus tartalmának a levezetését megkönnyítette az, hogy a mondat klasszikus, feltételezést kifejező felépítésű volt: *ha valaki* (aki) az adott feltételeket teljesíti, *akkor* jelenik meg a jogi következmény.

Nézzük tovább az alábbi mondatot:

- (2) *Arany, platina, ezüst, továbbá külföldi pénz vagy fizetőeszköz lefoglalásakor a végrehajtó a lefoglalt értéket magához **veszi**, és 24 órán belül **átadja** Budapesten a Magyar Nemzeti Bank központjának, máshol a legközelebbi szervezeti egységének.*

A leíró szinten, hasonlóan, mint az (1) mondat esetében, információt kapunk arról, hogyan működik az a valóság, amelyről olvasunk. A direktíva szinten viszont az következtethető ki, hogy az adott körülmények között a megállapított módon kell cselekedni. Az (1) és (2) mondat logikai konstrukciója lényegében nem különbözik, viszont a nyelvi szinten már észlelhetőek a különbségek.

Elemezzük tovább a következő mondatot:

- (3) *A szellemi alkotás a törvény **védelme alatt áll.***

A leíró szinten csak információt kapunk arról a világról, ahol az alkotó jogait védi a jog. A direktíva szinten többek között arra lehet következtetni, hogy a szerző engedélye nélkül nem szabad használni az alkotást. Az is gyanítható, hogy a törvény más helyen le is írja az alkotás nem jogos használatára vonatkozó szankciót.

Mivel „a modalitás univerzális kategória, jelölői minden nyelvben megtalálhatók” (Kugler 1999: 101), kutatásunk során a magyar nyelvi eszközöket más nyelvekben szereplő megoldásokkal is összehasonlítottuk. Meglepő, hogy más nyelvekben nagyon hasonló formákat használ a deontikus mondat, és például ugyanúgy két szinten értelmezhető a magyar és a lengyel szöveg, sőt bizonyos esetekben az angol szöveg is. Ezt a kérdést a legjobban az EU-s jogszabályok szövegein végzett háromnyelvi összehasonlítás tükrözi. Azt viszont hangsúlyozni kell, hogy az elemzett szövegek forrásnyelve általában az angol, a magyar és lengyel példák pedig csak fordítások. Lássuk a következő példát:

- (4) a) *The family **shall enjoy** legal, economic and social protection.*
 (4) b) *A család jogi, gazdasági és szociális védelmet **élvez.***
 (4) c) *Rodzina **korzysta** z ochrony prawnej, ekonomicznej i społecznej.*

A fenti magyar és lengyel szövegben a leíró szinten azt állapíthatjuk meg, hogy van egy olyan helyzet, ahol a család védelmet élvez. A direktíva szinten ez pedig azt jelenti, hogy utasítanak a család védelmezésére. Mindkét nyelvben ugyanolyan nyelvi eszközt használnak, azaz 3. személyű igét, jelen időben, kijelentő

módban. Az angol szövegben viszont szerepel még a *shall* segédige, ami segíti a direktíva típusú szöveg értelmezését. A fenti szabályszerűség elég gyakori. Hasonló típusú mondatokat tartalmaz az alábbi példatár:

- (5) a) *The Office **shall transmit** the application for conversion to the central industrial property offices.*
*Urząd **przekazuje** wnioszek o zmianę centralnym urzędem zajmującym się ochroną własności przemysłowej.*
*A Hivatal az átalakítás iránti kérelmet **továbbítja** azon tagállamok központi iparjogvédelmi hivatalaihoz.*
- (5) b) *[If...], the Office **shall refuse** the declaration of division.*
*[Jeżeli...], Urząd **odmawia** przyjęcia oświadczenia o podziale zgłoszenia*
*[Ha...], a Hivatal **visszautasítja** a megosztási nyilatkozatot...*
- (5) c) *The Office **shall invite** the applicant to...*
*Urząd **wzywa** zgłaszającego do...*
*A Hivatal **felhívja** a bejelentőt, hogy...*

A fenti példák még nem jelentik azt, hogy az angolban egyáltalán nem használják a 3. személyű igét egy utasítás kifejezésére, de azt sem, hogy a magyar és lengyel szövegekben nem használnak más eszközöket. Az uniós fordításokban sok megoldás található. Lássuk például az alábbi mondatokat:

- (6) *These provisions **apply** to electronic documents.*
*Niniejsze przepisy **mają zastosowanie** do dokumentów elektronicznych.*
*Ezeket a rendelkezéseket az elektronikus dokumentumokra **kell alkalmazni**.*

Az angolban egy 3. személyű ige fejezi ki itt a direktívát, a lengyelben szenvedő szerkezet szerepel, a magyarban viszont a *kell* ige.

A fent elemzett típusú mondat értelmezésénél érdemes még figyelembe venni olyan eseteket, ahol az ige nem közvetlen utasítást fejez ki, hanem általában valamilyen körülményre utal. Ezek gyakran a feltételes mondatokban találhatók, amint az alábbi példában is:

- (7) *Az államot, ha polgári jogviszonyban közvetlenül **vesz részt**, a pénzügyminiszter **képviseli**.*

Az első tagmondatban az ige nem fejez ki közvetlen utasítást, hanem azokat a körülményeket írja le, amelyek között a második tagmondatban lévő ige deontikus jelentésű. Azonban az első igének mégis köze van a deontikus modalitáshoz, mert maga a törvény szövege természeténél fogva deontikus. Lehetséges az is, hogy az általunk interpretált törvényben a szöveg nem fejez ki közvetlen utasítást, de az idézett körülmények máshol utasításként szerepelnek. Például:

- (8) *Ha a szerződést **teljesítik**, a foglaltat a szolgáltatás ellenértékébe be kell számítani.*

Az első tagmondatban megtalálható *teljesít* ige nemcsak körülményeket ír le, hanem más helyen is bírhatna deontikus jelentéssel, úgy, hogy aki szerződést köt, annak kötelező a szerződésben foglalt feltételeket teljesíteni.

Azt láthatjuk, hogy a fent említett leíró kifejezési mód bizonyos kétértelműséget vezet be a jogi nyelvbe. Ha nem ismernénk a mondat kontextusát, és nem tudnánk, hogy egy deontikus szövegnek a része, igen nehéz lenne a deontikus szinten levezetni a tartalmát. Ez viszont nem illeszkedik a jogi szöveg alapkövetelményeihez, hiszen – ahogy a jogászok és nyelvészek hangsúlyozzák – egy jogi szöveget úgy kell megfogalmazni, hogy lehetőleg egyértelmű legyen, a nyelvben pedig megvannak az eszközök az utasítások egyértelmű kifejezésére. A leíró mód mellett szól viszont a társadalmi szempont (az udvariasság). Nem lenne elegáns, nem illene például a köztársasági elnöknek közvetlenül parancsolni: *Önnek ezt meg kell tennie*. S ha a köztársasági elnökkel udvariasan közlik kötelezettségeit, miért ne közölnék ezeket udvariasan az átlagos polgárral is. A másik mellette szóló érv az, hogy ez a módszer rövidebbé teszi a szöveget, ami nem elhanyagolható gyakorlati szempont.

3. Utasítást kifejező eszközök

A deontikus jelentést sok szempontból lehet elemezni. A deontikus modalitásban két beszélő közül az egyik megállapítja a kötelezettségeket, a másik e kötelezettségek alá tartozik. Ez a modell a törvényalkotásnál jön létre, mivel a törvény által egy arra jogosult alany megállapítja a kötelezettségeket, és a polgárok e kötelezettségek alá tartoznak. Ebben az értelmezésben a törvény egész szövege deontikus jelentésű, és így abban bármilyen jogtételnek, mondatnak és szónak deontikus jelentése is van. Ez a deontikus jelentés azonban többé vagy kevésbé közvetlen lehet, és az adott eszköz nem mindig ugyanazt az deontikus szerepet kapja a mondatban.

3.1. Utasítás

A cikk további részében a többi, utasítást kifejező eszközöket elemzem. Ezért olyan normákat vizsgállok, amelyek valamire utasítanak, valamit megparancsolnak. A parancsoló normáknak két típusát különböztetjük meg. Az egyik csak egy fajta viselkedésről szól, a másik pedig általános viselkedésről, valamint olyan viselkedésről, amelyet meghatározott körülmények között választani lehet. A sok nyelvi eszközt különböző gyakorisággal használjuk. A jogi nyelv sajátosságainak elemzése érdekében néhány összehasonlító számítást végeztem: a jogi szövegekben vajon milyen eszközök jelennek meg a leggyakrabban. Az eszközök gyakorisága törvénytípustól függően különbözik. Az alábbi kutatás eredményei főleg a magyar és a lengyel Polgári Törvénykönyvben szereplő, deontikus modalitást kifejező nyelvi eszközökről szólnak.

A fent elemzett jelen idejű, 3. személyű ige (a 3. személyű ige, jelen időben, kijelentő módban az a nyelvi eszköz, amelyet a direktíva szinten egy utasítás kife-

jezésére használnak) szövegbeli megjelenésének gyakoriságát is vizsgáltam. Az ige megjelenését a magyar Polgári Törvénykönyv első 65 paragrafusában elemeztem. Ebben a szövegrészben összesen 104 esetben találtam olyan igét, amely utasításként szerepelt, viszont nem utasításként az ige 62-szer jelent meg. A lengyel Polgári Törvénykönyv 71 cikkelyét elemeztem. 106 esetben a jelen idejű 3. személyű ige vagy a szenvedő szerkezet utasítást fejezett ki, és 52-szer nem utasításként szerepelt.

3.2. A *kell* ige

A következőkben a „szokásos” utasítást kifejező nyelv eszközeiről lesz szó. A magyarban az egyik legnépszerűbb eszköz a *kell* ige, amely általában főnévi ige-névvel kapcsolódik, ahogy az alábbi mondatban is:

- (9) *A Ptk. hatálybalépésekor még fennálló alapítványokra a korábbi jogszabályokat **kell alkalmazni.***

Az is lehetséges, hogy a *kell* ige a ragozott formával együtt jelenik meg:

- (10) *A gondnok vagyonkezelésének a gondnokolt jólétét **kell szolgálnia.***

A fenti mondatokban a *kell* ige közvetlen módon fejezi ki a deontikus jelentést. Vannak viszont olyan esetek is, amelyek csak közvetett módon deontikusak. Nézzük a *kell* ige szerepét a következő mondatban:

- (11) *Ha a szolgáltatás tárgyát a kötelezett lakóhelyétől, illetőleg székhelyétől különböző helyre **kell** küldeni, [...] a teljesítés azzal történik meg, hogy a szolgáltatás tárgyát a kötelezett elküldés, illetőleg elszállítás végett a jogosultnak [...] **átadja.***

A fenti esetben az utasítást a jelen idejű, harmadik személyű *átad* ige fejezi ki. A *kell* ige annyiban deontikus, hogy a deontikus szövegnek a része, de ezen a helyen nem utasítást fejez ki, hanem egy leírást jelent az adott helyzetről. Ilyen leíró jelentésben használják a *kell* ige más formáit is. Az egyik a feltételes forma:

- (12) *A bíróság az ügyész keresete alapján az alapítványt **megszünteti**, ha céljának megvalósítása lehetetlenné vált, illetőleg ha jogszabályváltozás folytán a bejegyzést meg **kellene** tagadnia.*

A (12) mondatban, ahogy korábban is, a közvetlen utasítást a jelen idejű, harmadik személyű *megszünteti* ige fejezi ki.

A második lehetséges megoldás a múlt idő használata. Nézzük a következő példát:

- (13) *A szerződési nyilatkozatot vita esetén úgy **kell** értelmezni, ahogyan azt a másik félnek a nyilatkozó feltehető akaratára és az eset körülményeire tekintettel a szavak általánosan elfogadott jelentése szerint értenie **kellett.***

A mondatban a *kell* ige jelen idejű formája fejezi ki a közvetlen utasítást, viszont múlt idejű alakja egy másik helyzetre utal, amely már megtörtént, és a múltban közvetlen utasítást jelölt. A *kell* ige múlt idejű formája két szempontból deontikus, egyrészt mert deontikus szövegnek a része, másrészt mert eredetileg közvetlen utasítást jelentett. Itt azonban csak kifejezetten a jelen helyzetben közvetlenül parancsoló *kell* igét vettem számításba.

A *kell* ige megjelenésének gyakoriságát a Polgári Törvénykönyv teljes szövegében, azaz 688 paragrafusban számoltam össze. A *kell* ige 388 esetben utasításként szerepelt, ebből 360 esetben a főnévi igenévhez kapcsolódott. A 360 megjelenésből csak 11-szer nem szerepelt utasításként, 58 esetben szerepelt személyragos igével. A törvény első 65 paragrafusában a *kell* ige 42-szer szerepelt, ami képet adhat arról, milyen viszonyban áll ez az ige a más, utasítást kifejező eszközökkel.

Érdeemes a magyar *kell* ige használatát összevetni olyan lengyel eszközökkel, amelyek jelentésüket és grammatikai szerepük szerint a magyar *kell* igéhez a legközelebb állnak. Vegyük a következő példákat:

(14) a)

*Oświadczenie woli **należy** tak tłumaczyć, jak tego wymagają ze względu na okoliczności, w których złożone zostało, zasady współżycia społecznego oraz ustalone zwyczaje.*

(14) b)

***Kto** znalazł rzecz zgubioną, **powinien** niezwłocznie zawiadomić o tym osobę uprawnioną do odbioru rzeczy.*

A (14) a) példamondatban a deontikus jelentést a *należy* szó fejezi ki, a (14) b) példamondatban a *powinien* szónak ugyanez a jelentése. Mind a két szóhoz főnévi igenév kapcsolódik (*należy tłumaczyć, powinien zawiadomić*). A különbség az, hogy a *należy* szónál a címzett személytelen, a *powinien* szónál azonban a címzett konkrétabb, személyes (ebben az esetben *kto* (*aki*) névmással van jelölve). Vizsgálatom alapján azt állapítható meg, hogy utasításként a *powinien* szó a legjelentősebb, mivel a Polgári Törvénykönyvben 106-szor jelent meg ebben a szerepben. Nem közvetlen utasításként négyszer fordult elő, ebből háromszor *powinien był* múlt idő formájában, amely a *kell* ige múlt idejű formájának felel meg. A *należy* szó sokkal ritkábban szerepelt, harmincszor utasításként, ötször nem közvetlen utasításként jelent meg.

3.3. A köteles melléknév

Az utasítást kifejező másik népszerű eszköz a *köteles* melléknév. Ez a szó található például a Polgári Törvénykönyvben az alábbi mondatban:

(15) *A polgári jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a felek a jóhiszeműség és a tisztesség követelményeinek megfelelően, kölcsönösen együttműködve **kötelesek** eljárni.*

A (15) mondatban a *köteles* melléknév közvetlen utasítást fejezi ki. Azonban nem mindig ez a szerepe. Erre lehet példa a következő mondat:

- (16) *Ha valaki fajta és mennyiség szerint meghatározott dolgot ugyanannak a személynek különböző helyekre **köteles** küldeni, de az egész mennyiséget nem tudja szolgáltatni, a jogosult rendelkezése szerint **köteles** a rendelkezésre álló mennyiséget elosztani.*

A (16) mondatban a *köteles* melléknév kétszer is megjelenik, de mind a két esetben más a szó deontikus jelentése. Csak a második melléknév fejez ki közvetlen utasítást. Az első melléknév csak abban az értelemben deontikus, hogy deontikus szövegben szerepel, és hipotetikus valóságot ír le, amelyben valaki valamire kötelezett. Így nem fejez ki közvetlen parancsot. A második, közvetlen utasítást jelző *köteles* melléknév azonban csak akkor érvényes és csak akkor utasít ténylegesen valamire, ha az első *köteles* melléknévvel kifejezett deontikus valóság létrejön.

A *kell* igéhez hasonlóan itt is felmértem a *köteles* szó használati gyakoriságát a Polgári Törvénykönyvben. A *köteles* szó összesen 287-szer jelent meg, ebből 275 esetben utasításként és 10 esetben nem utasításként.

A jogi szövegben a *köteles* szó családjába tartozó szavak ugyanebben az értelemben használhatók. Az egyik például a *kötelesség* főnév, amely közvetlen utasításként szerepel az alábbi mondatban:

- (17) *A törvényben biztosított jogok védelme az állam minden szervének **kötelessége**.*

A *kell* igével kapcsolatos esetekhez hasonlóan a *kötelesség* főnév néha csupán egy másik deontikus helyzet leírásaként jelenik meg:

- (18) *Ha a kárt belátási képességgel rendelkező olyan kiskorú okozta, akinek felügyeletre **köteles** gondozója is van, és bizonyítják, hogy a kötelességeit felróhatóan megszegte, a gondozó a károkozóval egyetemlegesen **felelős**.*

A (18) mondatban a közvetlen parancs nem a *kötelesség*, hanem a *felelős* szóban rejlik. A *kötelesség* főnév használata elég ritka, mivel az egész szövegben csak 3-szor jelent meg, ebből egyszer utasításként és kétszer nem utasításként.

A *köteles* szó családjához tartozik a *kötelező* melléknév. Ennek deontikus jelentése, akárcsak a többi tárgyalt esetben, különféle lehet. A közvetlen utasítást az alábbi mondat szemlélteti:

- (19) *A közhasznú társaságnál felügyelő bizottság létrehozása és könyvvizsgáló választása **kötelező**.*

A nem közvetlen utasításként használt *kötelező* melléknévre a parancsoló normában nem találtunk megfelelő példát, azonban jól illusztrálja a kérdést az engedélyező normában használt *kötelező* szó:

- (20) *Ha a szerződésszegésen alapuló igények érvényesítése **kötelező**, [...] a pénzkövetelésre irányuló igényt a kifizetéseket a költségvetésből teljesítő pénzügyintézet az állam javára érvényesítheti.*

A fenti jogtételemből levezethető norma engedélyező, de a *kötelező* szó egy másik, parancsoló normára utal. Ez az eszköz nem népszerű, az egész Ptk.-ban csak kétszer jelent meg közvetlen utasításként és 11-szer nem közvetlen utasításként, viszont az utóbbi szerepben főként jelzőként szerepelt, mint például a (21) mondatban:

- (21) *Ha a **kötelező** alkalmassági idő három évnél hosszabb, az igény érvényesítésére ez a határidő az irányadó.*

A (21) példamondathoz hasonló eseteket is számításba vettem, mivel a *kötelező* szó deontikus valóságra utal.

- (22) *Kezességi szerződéssel a kezes arra vállal kötelezettséget, hogy amennyiben **a kötelezett** nem teljesít, maga fog helyette a jogosultnak teljesíteni.*

A fenti értelemben a *kötelezett* főnévként, a mondat alanyaként jelenik meg, itt az „eladót” jelenti. Ugyanez a szó melléknévi jelzőként is szerepelhet, mint például a (23) mondatban:

- (23) *Nem hozza létre a bíróság a szerződést, ha **a szerződéskötésre kötelezett fél** bizonyítja, hogy a szerződés teljesítésére nem képes, vagy a szerződés teljesítése nemzetgazdasági érdeket sértene.*

A (23) mondaton kívül azonban a szövegen belül nem találtam más példát a *kötelezett* szó nem főnévi használatára. Főnévként a szó 112-szer jelenik meg.

Lengyel kontrasztív elemzéssel bemutatom, hogy a fent elemzett eszközökhöz a lengyel nyelvben mely eszközök állnak a legközelebb. Nézzük a (24) a) és b) mondatokat:

- (24) a)
*Po zakończeniu dzierżawy dzierżawca **obowiązany jest**, w braku odmiennej umowy, zwrócić przedmiot dzierżawy w takim stanie, w jakim powinien się znajdować stosownie do przepisów o wykonywaniu dzierżawy.*

- (24) b)
*Każdy wspólnik **jest** uprawniony i **zobowiązany** do prowadzenia spraw spółki.*

A (24) mondatokban a deontikus jelentést a *jest obowiązany* kifejezés és a *jest zobowiązany* változata hordozza. A *jest obowiązany* kifejezés a Polgári Törvénykönyben gyakran használt eszköz, utasításként 106-szor jelent meg, nem közvetlen utasításként 8-szor. A *jest zobowiązany* kifejezést ritkán használják a fenti értelemben. Az elemzett szövegben csak háromszor fejezett ki a közvetlen utasítást. Gyakrabban más szerepben jelenik meg a szó: nem közvetlen utasításként 26 esetben, amely a múltbeli állapotról szólhat, például:

- (25) *W braku odmiennej woli spadkodawcy zapis rzeczy oznaczonej co do tożsamości jest bezskuteczny, [...] jeżeli spadkodawca **był** w chwili swej śmierci **zobowiązany** do zbycia tej rzeczy.*

A másik példa arra mutat, hogy a jogszabály jövőbeli eseményekre is utalhat:

- (26) *Kilku dłużników **może być zobowiązanych** w ten sposób, że wierzyciel może żądać całości lub części świadczenia od wszystkich dłużników łącznie, [...], a zaspokojenie wierzyciela przez któregokolwiek z dłużników zwalnia pozostałych.*

A (26) jogszabályból tulajdonképpen a megengedő normára és ennek kifejező eszközeire lehet következtetni (lehetőség van egy utasításra). Vizsgáljuk meg a következő példát:

- (27) ***Zobowiązany** do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła.*

Ebben az esetben a *Zobowiązany* szó főnévként jelenik meg, ugyanabban az értelemben, mint a magyar *kötelezett*.

3.4. Szükség főnév, szükséges melléknév

A következő tárgyalt eszköz a *szükség* főnév és a belőle képzett *szükséges* melléknév. Mivel a *szükség* főnév a parancsot kifejező jogtételekben csupán hatszor jelent meg, a melléknévi formája pedig 122-szer, elsősorban a *szükséges* szóval foglalkozom. Vegyük a következő előírást a Polgári Törvénykönyvből:

- (28) *A bankhitelszerződés érvényességéhez a szerződés írásba foglalása **szükséges**.*

A *szükséges* szó a *kell* igéhez és *kötelező* melléknévhez hasonlóan erősen deontikus, utasítást kifejező jelentést hordoz. A lengyel nyelvben hasonló szerepet tölt be a *potrzebny(a)* szó:

- (29) *Jeżeli jednak przed zakończeniem takiej sprawy chociażby jeden z pozostałych wspólników sprzeciwi się jej prowadzeniu, **potrzebna** jest uchwała wspólników.*

A magyar Polgári Törvénykönyvben közvetlen utasítás jelentésben a *szükséges* szó 35-ször a lengyel Polgári Törvénykönyvben közvetlen utasításként a *potrzebny(a)(e)* szó 17-szer jelenik meg.

Nem közvetlen utasításként például a (30) mondatban szerepel:

- (30) *A gyermek részére már megszületése előtt gondnokot kell kirendelni, ha ez jogainak megóvása érdekében **szükséges**.*

A (30) esetben nem egy kötelezettségről van szó, nem arról, hogy a gyermek jogainak megóvására köteleznek valakit, hanem egy szükségszerűségről, így a *szükséges* szó nem fejezheti ki az utasítást se közvetlenül, se közvetett módon. Hasonlóan viselkedik a szó lengyel megfelelője is:

- (31) *Osoba pełnoletnia może być ubezwłasnowolniona częściowo z powodu choroby psychicznej, [...] jeżeli stan tej osoby nie uzasadnia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz **potrzebna jest** pomoc do prowadzenia jej spraw.*

A deontikus jelentéséről itt csak olyan értelemben beszélhetünk, hogy a deontikus szövegnek a része.

Ha a *szükséges* szót múlt időben használják, akkor kétség nem merül fel, mert ilyenkor csak egy helyzetet írhat le, így nem jelölhet közvetlen utasítást, például:

- (32) *Ha több személy életét vagy vagyonát fenyegető veszélyt egyes veszélyeztetett tárgyak feláldozásával hárítanak el, az ebből eredő kárt, amennyiben e tárgyak feláldozása **szükséges volt**, veszélyeztetett érdekeik arányában valamennyien viselik.*

Ebben a használati módban a lengyelben is a *potrzebny* szó múlt idő formája fordul elő.

- (33) *Jeżeli tego zaniechał, a osoba trzecia uzyskała orzeczenie dla siebie korzystne, sprzedawca zostaje zwolniony od odpowiedzialności z tytułu rękojmi za wadę prawną o tyle, o ile jego udział w postępowaniu **był potrzebny** do wykazania, że roszczenia osoby trzeciej były całkowicie lub częściowo bezzasadne.*

A *szükséges* szó nem csak múlt időben, de feltételes módban is megjelenhet.

- (34) *Ha a bérlő a dolgon jogosulatlanul olyan átalakítási munkálatokat végeztetett, amelyekhez a bérbeadó vagy a hatóság engedélye **lett volna szükséges**, a bérbeadó kívánságára köteles az eredeti állapotot helyreállítani.*

Itt sem közvetlen utasításról van szó, de a leírt helyzetben deontikus, parancsoló jelentése volt a szónak, mivel a hatóság engedélyéhez általában a kötelezettség

fogalma kapcsolódik vagy még inkább a tilalom: ha nincs engedély, nem szabad tevékenykedni.

Nem közvetlen utasításként a *szükséges* szó 87-szer jelent meg. A magas szám abból adódik, hogy a szó leggyakrabban egyszerű jelzőként szerepel, mint például az alábbi mondatban:

- (35) *A törvény hatálybalépéséről és a **szükséges** átmeneti rendelkezések megállapításáról külön törvényerejű rendelet rendelkezik.*

A lengyel szövegben a *potrzebny(a)* szó nem közvetlen utasításként 27-szer jelenik meg. A magyar szöveghez hasonlóan a *potrzebne* szó gyakran jelzőként szerepel:

- (36) *Wysyłający powinien dać przewoźnikowi wszelkie dokumenty **potrzebne** ze względu na przepisy celne, podatkowe i administracyjne.*

A szövegben a *szükséges* szó származékai is megtalálhatók, mint például *szükségesség* főnév:

- (37) *Ha a gondnokság alá helyezés **szükségességéről** a gyámhatóság tudomást szerez, a gondnokság alá helyezési eljárást meg kell indítania.*

A hasonló tartalmú lengyel szó a következő jogszabályban található:

- (38) *Jeżeli po ustanowieniu służebności gruntowej powstanie ważna **potrzeba** gospodarcza, właściciel nieruchomości obciążonej może żądać za wynagrodzeniem zmiany treści lub sposobu wykonywania służebności.*

Kiemelek még két eszközt, amelyek a lengyel nyelvben deontikus jelentést hordoznak: ezek a *trzeba* és *musi* szavak. Akárcsak a *należy* és *powinien* eszközök, a *trzeba* és *musi* szavakhoz is főnévi igenév kapcsolódik. A *trzeba* szó, a *należy* szóhoz hasonlóan, személytelen jellegű, a *musi* viszont ebből a szempontból a *powinien* szóhoz közelebb áll, mivel mindig van személyes címzettje. A kutatásom szerint ezek a szavak egyáltalán nem szerepelnek a lengyel Polgári Törvénykönyvben. Ennek többek között az lehet az oka, hogy a *trzeba* szó gyakran inkább szükségességet jelent, mint köteletséget, a *musi* szó pedig annyira erős parancsoló jelentéssel bír, hogy használatát jogi szövegben a társadalmi és jogi kultúra kizárja.

3.5. Az *-andó/-endő* képző

A törvényekben kötelezettséget kifejező képző *-andó/-endő* számolásakor kiderült, hogy a Polgári Törvénykönyvben egyszer sem használták közvetlenül a parancsoló normában, a Büntető Törvénykönyvben azonban gyakran megjelenik. Az alábbi mondat a Büntető Törvénykönyvből származik.

- (39) *Aki alárendeltjét emberi méltóságában, más előtt vagy feltűnően durván megsérti, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel **büntetendő**.*

A képző segítségével a hatóság kötelezi a bíróságot, hogy büntesse meg az említett vétség elkövetőjét, azt is pontosítva, hogy milyen hosszú szabadságvesztéssel. Mivel a mondatban nincs más deontikus ige, a logikai szerkezetből ki kell következtetni a mondatban rejlő jogi norma tartalmát. Ebben az esetben elsősorban tiltó normát találunk, amely azt mondja, hogy *nem szabad* „az alárendeltjét emberi méltóságában, más előtt vagy feltűnően durván megsértetni”.

A lengyel Büntető Törvénykönyvben szereplő hasonló szöveg egy jellegzetes kifejezést használ a magyar *büntetendő* szó helyén:

- (40) *Kto czyni przygotowania do **przestępstwa** określonego w § 1 lub 2, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.*

Az *-andó/-endő* képző nem közvetlenül parancsoló funkcióban a magyar Polgári Törvénykönyvben is megtalálható. Lássuk például az alábbi mondatot:

- (41) *A **fizetendő** kamat számításakor az érintett naptári félévet megelőző utolsó napon érvényes jegybanki alapkamat **irányadó** az adott naptári félév teljes idejére.*

A mondatban a közvetlen utasítás az *irányadó* szóban rejlik, amely kötelezettséget fejez ki. Azonban a *fizetendő* szó ezen a helyen közvetlen kötelezettséget nem jelent. Az *-andó/-endő* képző nem mindig kötelezettségre utal, így nem mindig deontikus a jelentése:

- (42) *A szerződéskötést megelőzően is tájékoztatniuk kell egymást a **megkötendő** szerződést érintő minden lényeges körülményről.*

A (42) mondatban a kötelezettséget a *kell* ige fejezi ki. A *megköt* szóhoz kapcsolt *-endő* képző ebben az esetben csak egy helyzetet ír le, amelyben valószínű, hogy a felek szerződést kötnek. Közvetett utasításként ez az eszköz ritkán jelenik meg, csak két parancsoló normában és három tiltó normában fordult elő. Nem deontikus jelentésben 5-ször jelent meg, a leggyakrabban a *megkötendő szerződés* kifejezésben.

A fenti értelemben használt *megkötendő szerződés* kifejezésének a lengyel megfelelőjét a következő jogszabályban találjuk:

- (43) ***Umowa**, przez którą jedną ze stron lub obie zobowiązują się do zawarcia oznaczonej umowy (umowa przedwstępna), powinna określać istotne postanowienia umowy przyrzeczonej oraz termin, w ciągu którego **ma być ona zawarta**.*

A *ma być* kifejezés 17-szer jelenik meg a szövegben, de soha nem közvetlen utasításként.

4. Összegzés

A cikkben tárgyalt deontikus modalitás eszközeinek megjelenési gyakoriságát a magyar Polgári Törvénykönyvben az alábbi táblázat mutatja be:

1. táblázat: A deontikus modalitás eszközeinek megjelenési gyakorisága a magyar Polgári Törvénykönyvben

Eszköz	Összesen	Utasításként	Nem utasításként	Feljegyzések
Jelen idejű, 3. személyű ige (65 paragrafusban) vagy összetett állítmány:	199	133	66	65 paragrafusban a <i>kell</i> ige megjelenése: 42
<i>kell</i> (688 paragrafusban)	388	377	11	<i>kell</i> + főnévi igenév: 360, <i>kell</i> + ige személyraggal: 58
<i>köteles</i>	287	275	10	
<i>kötelezett</i>	113	112	1	
<i>kötelesség</i>	3	1	2	
<i>kötelező</i>	13	2	11	
<i>szükség</i>	6			
<i>szükséges</i>	122	35	87	
<i>-andó/-endő</i>	2	0	2	

A deontikus modalitás eszközeit a lengyel Polgári Törvénykönyvben a következő táblázat foglalja össze:

2. táblázat: A deontikus modalitás eszközeinek megjelenési gyakorisága a lengyel Polgári Törvénykönyvben

Eszköz	Összesen	Utasításként	Nem utasításként	Feljegyzések
Jelen idejű, 3. személyű ige (71 paragrafusban) vagy szenvedő szerkezet	160	106	54	Ebből jövő időben: utasításként: 1 nem utasításként: 2
<i>Powinien</i> (1087 paragrafusban)	110	106	4	Ebből múlt időben nem utasításként: 3 „powinien był”
<i>należy</i>	35	30	5	
<i>(należy do kogoś)</i>	5	1	4	
<i>jest obowiązany</i>	113	105	8	
<i>zobowiązany</i>	30	3	26	Nem közvetlen utasításként: 1 „może być zobowiązany”
<i>ma obowiązek</i>	3		1	

A kimutatások alapján a magyar Polgári Törvénykönyvben szereplő, deontikus modalitást közvetlenül kifejező eszközökről az állapítható meg, hogy a leggyakrabban használt eszköz a jelen idejű, 3. személyű ige (vagy összetett állítmány), ezek után a *kell* ige és *köteles* melléknév, a többi eszköz lényegesen ritkábban használatos. A *kell* igenek igen jelentős szerepe van a törvényi megfogalmazásban, azonban nem ez az eszköz a legjellegzetesebb. Ez valószínűleg egyrészt a jogászok által éveken keresztül kidolgozott jogrendszer közvetítési módjához kapcsolódik, másrészt az egyes társadalmi tényezők is befolyásolják.

A lengyel Polgári Törvénykönyvben szintén a leggyakrabban használt eszköz a jelen idejű, 3. személyű ige (vagy a szenvedő szerkezet), ezután következnek a *jest obowiązany és powinien* kifejezések, de a gyakoribb eszközökhöz tartozik a *należy és potrzebne* szó is, a többi eszköz ritkábban fordult elő.

Magyarország és Lengyelország Európai Unió csatlakozásával a két (jogi) nyelv is módosul, mivel az európai magyar nyelvű szövegeket nem a hazai jogalkotók fogalmazzák, hanem a fordítók. Az eredeti magyar és lengyel jogi nyelv jelenségeinek elemzése elengedhetetlen, mert ha a fordítók nem tudják, milyenek a magyar jogi nyelv normái, könnyen átveszik a forrásnyelvbéli mintákat, ami gyakorlatilag az angol nyelvi mintáknak a célnyelvekbe való áthelyezését jelenti.

Források

1959. évi IV. törvény a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről.
1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny.
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny.

Szakirodalom

- Jędrzejko, E. 1987: *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*. Wrocław: Ossolineum.
Kálmán C. – Kálmán – Nadasdy – Prószéky 1989: A magyar segédigék rendszere. In: Telegdi Zsigmond, Kiefer Ferenc (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Keszler Borbála (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Kiefer Ferenc 2007: *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.
Kugler Nóra 1999: Mondattan. In: *Magyar Nyelvőr* 123. évfolyam 1. szám, 88–108.
Szabó Miklós 2002: *Jogi alapfogalmak*. Miskolc: Prudentia iuris.

Lektorálta: Bańczerowski Janusz

Kisebb közlemények

Somló Katalin

**DRAUßEN, VOR DER TÜR DER KRAMERS.
INTERTEXTUELLE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN
ARNO SURMINSKIS KURZGESCHICHTE *DIE KRAMERS* UND
DER 5. SZENE IN *DRAUßEN VOR DER TÜR*
VON WOLFGANG BORCHERT**

1. Einleitung

Seit den siebziger Jahren ist der Begriff der Intertextualität zu einem zentralen Konzept der Literaturwissenschaft geworden. Grundsätzlich kann man zwei unterschiedliche Ansätze unterscheiden. Im ersten – eher theoretisch orientierten – wird Intertextualität sehr weit gefasst. Hier steht die Offenheit und der prozessuale Charakter der Literatur im Allgemeinen im Mittelpunkt. Im zweiten Ansatz geht es eher darum, die Beziehungen zwischen konkreten Texten zu klären und zu systematisieren. Er erweist sich als eine geeignete Grundlage für die praktische Analysearbeit.

Der erste, weit gefasste Intertextualitätsbegriff ernährt sich aus zwei Quellen. Er geht einerseits auf die Theorie der Dialogizität von Michail Bachtin zurück. Seiner Auffassung nach sind die Wörter, die wir benutzen, immer schon von Spuren geprägt, die andere Sprecher mit ihren jeweiligen Absichten in ihnen hinterlassen haben. Im Roman sieht Bachtin demzufolge nicht mehr eine monolithische Einheit, sondern eine „künstlerisch organisierte Redevielfalt, zuweilen Sprachvielfalt und individuelle Stimmenvielfalt“ (Bachtin 1979: 157). Die bulgarische Kulturwissenschaftlerin und Psychoanalytikerin Julia Kristeva, die 1965 nach Paris emigrierte, hat Bachtin im Westen bekannt gemacht. Gemeinsam mit anderen Forschern entwickelte sie Bachtins Ideen weiter und prägte den Begriff der Intertextualität als Zentralkategorie einer umfassenden Textwissenschaft. Ihrer Auffassung nach ist jede Erscheinung des Lebens (Geschichte, Gesellschaft) eine Art Text, der nur ein bloßer Abschnitt in einem universellen, kollektiven Text ist.

Die Ansicht, nach der ein Text in allen seinen Elementen intertextuell ist, geht eigentlich auf eine zweite Quelle, auf die Ideen von Saussure zurück (Dieter 2002: 2ff). Sprache ist demnach kein individuelles, sondern per definitionem ein gesellschaftliches Phänomen und kann vom Einzelnen nur im ständigen Austausch mit anderen Sprechern aufgebaut werden. Darüber hinaus ist Sprache ein geschichtliches Phänomen, denn sie verändert sich infolge des Austausches der Sprecher einer Sprache. Wenn man sich das vor Auge führt, wird alles, was

der Einzelne schreibt oder sagt, zwangsläufig beeinflusst von dem, was andere früher schon (mündlich oder schriftlich) geäußert haben, unabhängig davon, ob sich der Einzelne dessen bewusst ist oder nicht. Wenn man aber mit konkreten Texten arbeitet, dann ist diese Definition der Intertextualität allzusehr umfassend. Wenn sowieso jeder Satz, jedes Wort, jeder Buchstabe – ganz zu schweigen von sämtlichen Produkten unserer Kultur – intertextuell ist, was gäbe es dann noch zu untersuchen?

Die Grundannahmen des zweiten Ansatzes der Intertextualität sind folgenderweise zusammenzufassen: „Intertextualität impliziert immer die Existenz von mindestens zwei Texten, die zueinander in einer spezifischen Relation stehen. Hergestellt wird die intertextuelle Relation in den komplementären Kontexten von Produktion und Rezeption literarischer Texte durch die Vermittlung von Leser und Autor. [...] Der Autor stellt den Bezug her, indem er seinem Text Spuren der Lektüre bewußt oder unbewußt so einschreibt, daß diese für den Leser erkennbar sind. Er rechnet mit einem Leser, der in der Lage ist, die intertextuellen Spuren zu erkennen, und gleichzeitig bereit ist, diesen zu folgen“ (Stocker 1998: 9).

Der französische Literaturwissenschaftler Gérard Genette hat zum ersten Mal versucht, die Erscheinungsformen der Intertextualität in diesem zweiten Sinne zu klassifizieren. Sein System, in dessen Mittelpunkt der Begriff „Transtextualität“ mit seinen fünf Erscheinungsformen stand, wurde seitdem von seinen Nachfolgern verfeinert und vereinheitlicht.

Der Analyse in der vorliegenden Arbeit liegen also verständlicherweise die Prinzipien der zweiten Intertextualitätsauffassung zugrunde. Die Verfasserin hat die Absicht, Form und Natur des Referenzverhältnisses zwischen Arno Surminskis Kurzgeschichte *Die Kramers* und der fünften Szene des Hörspiels von Wolfgang Borchert *Draußen vor der Tür* sowie die Funktion der Bezugnahme auf seinen Prätext in Surminskis Werk aufzudecken. Dabei stützt sich die Verfasserin vor allem sowohl auf die theoretischen Erläuterungen als auch auf die vorbildlichen Fallstudien von M. Orosz und P. Stocker, die ihre Ideen in Anlehnung auf Genette entwickelt haben.

2. Arno Surminski und seine Geschichten um Heimat und Fremde

Surminskis Name kann heute noch in den Ohren der ungarischen Germanisten unbekannt klingen, obwohl er schon mit zwanzig Büchern, darunter Romanen, Erzählbänden und Kinderbüchern auf dem Markt und im literarischen Leben präsent ist. Surminski, geboren am 20. August 1934 in Jäglack als Sohn eines Schneidermeisters, blieb nach der Deportation seiner Eltern 1945 allein in Ostpreußen zurück. Nach Lageraufenthalt in Brandenburg und Thüringen wurde er 1947 von einer Flüchtlingsfamilie mit sechs Kindern in Schleswig-Holstein aufgenommen. Im Anschluss an eine Lehre in einem Rechtsanwaltsbüro und zweijährige Arbeit in kanadischen Holzfällercamps war er seit 1962 in Hamburg in der Rechtsabteilung eines Versicherungsunternehmens tätig.

Seit 1972 arbeitete er freiberuflich als Wirtschafts-journalist und Schriftsteller, der den Lesern vor allem als Chronist seiner ostpreußischen Heimat und des Flucht- und Vertreibungsschicksals bekannt ist. Sein Gesamtwerk dehnt sich jedoch auch auf andere Themen aus. Er bezieht Flucht nicht nur auf die Ereignisse von 1945/46, sondern auch auf Erscheinungen der modernen Gesellschaft und Themen wie die deutsche Wiedervereinigung oder Aussteigerproblematik. 1978 erhielt er den „Andreas-Gryphius-Preis“ und 1982 den Kulturpreis der Landsmannschaft Ostpreußen.

Die Kurzgeschichte *Die Kramers* ist im Erzählband *Der Winter der Tiere* erschienen. Anschaulich schildert Surminski Geschichten von Menschen zur Zeit des Zweiten Weltkriegs, Schicksale, die durch das geteilte Deutschland geprägt wurden und erst jetzt nach der Wende in ihrer ganzen Tragik offenbar werden, und kleine Anekdoten aus unserer doch manchmal ziemlich bizarren, modernen Welt. Surminskis Erzählungen sind nie grell, enthalten aber oft am Ende eine Pointe, nicht selten in Form einer scheinbar unlogischen Schlussfolgerung, die den Leser nachdenklich stimmt. Diese Methode kann übrigens uns Ungarn an die *Einminütigen Novellen* von István Örkény erinnern.

In der Kurzgeschichte *Die Kramers* steht ebenfalls eine ganz alltägliche Situation im Mittelpunkt: Ein Angehöriger der großen Familie Kramer, die aus Mährisch-Ostrau stammt und nach dem Krieg vertrieben wurde, kommt zum zweiten Mal in seinem Leben zu seinen Verwandten zu Besuch. Dabei muss er aber die tragische Wahrheit erfahren: Sein einstiger Besuch im Jahre 1979 hatte für die ganze Familie tragische Konsequenzen. Zuerst hatte der Sohn sich umgebracht, dann folgten ihm auch seine Eltern in den Tod. Ein Familientreffen konnte damals so verhängnisvoll werden, wenn ein Besucher „aus dem Westen“ kam zu seinen Verwandten, die in Demmin (Mecklenburg) lebten. Die ganze Familie Kramer wurde 1945 ausgesiedelt, aber während die Mehrheit in die Augsburgener Gegend geriet, stiegen einige Mitglieder der Familie in den falschen Güterzug und kamen nach Demmin. Dieser Zufall bestimmte ihr Schicksal, wie es sich später herausstellen sollte, endgültig. So lautet wenigstens die Moral der Geschichte, die der Besucher und der nachfolgende Bewohner des Hauses, das einst der Familie Kramer gehörte, auf dem Weg zum Friedhof folgendermaßen formuliert: „»Wenn man bedenkt, was Kleinigkeiten anrichten können«, sagte der Besucher. »Einmal in den falschen Güterzug eingestiegen, und nun liegen sie hier.« »Ja, denk bloß mal. So kommt eines zum anderen.«“ (Surminski 2002: 109)

3. Auf der Suche nach dem Prätext: Verräterische Spuren

Im vorliegenden Fall führen die Spuren – teils direkter-, teils indirekterweise – zu Werk und Persönlichkeit Wolfgang Borcherts.

Zu den eindeutigen Signalen der intertextuellen Bezugnahme gehören im Allgemeinen die Personennamen, seien sie noch so gewöhnlich. Im gegebenen Fall ruft der Name „Kramer“ diese Assoziation im Kopf des gebildeten und intertextuell geübten Lesers sofort Assoziationen hervor. In der 5. Szene kommt Beckmann, die Hauptfigur des Dramas – das auch eine Hörspielfassung hat –

Draußen vor der Tür zur letzten Station seines Weges, auf dem er Antworten auf seine bohrenden Fragen bekommen will. Er sucht seine Eltern und findet stattdessen eine fremde Frau Kramer, die, wie es im Personenverzeichnis steht, „weiter nichts ist als Frau Kramer, und das ist gerade so furchtbar“ (Borchert 1991: 6). Sie ist die Verkörperung der typisch deutschen Kleinbürgerin. Sie ist es, die die Tür zu Beckmanns alter Wohnung öffnet und ihm in herzloser Schwatzhaftigkeit erzählt, seine Eltern lägen jetzt in „Kapelle 5“ (26) auf dem Ohlsdorfer Friedhof: „Eines Morgens lagen sie steif und blau in der Küche. So was Dummes, von dem Gas hätten wir einen ganzen Monat kochen können...“ (27) Seine letzte Hoffnung ist zusammengebrochen, es gibt für ihn keine Rückkehr mehr in die Alltagswelt seines bürgerlichen Elternhauses und die Geborgenheit seiner Kindheit. Beckmann bleibt wieder „draußen vor der Tür“.

Neben dem Namen „Kramer“ gibt es weitere Signale in Surminskis Kurzgeschichte, die die Anspielung auf Borcherts Text unterstützen. Die ganze Geschichte der Familie Kramer entwickelt sich aus dem Dialog des Besuchers und des neuen Besitzers des Hauses, und zwar „draußen vor der Tür“, im Hof. „Draußen“ und „drinnen“ können, wie das durch das Schicksal der Kramers bewiesen wird, in Abhängigkeit von der konkreten geschichtlichen und politischen Situation eine besondere Bedeutung erlangen. Wenn der Besucher 1979 nicht reingelassen worden wäre, wenn er also „draußen vor der Tür“ hätte kehrtmachen müssen, und wenn sein Wagen mit dem westlichen Kennzeichen dabei nicht „draußen“ im Hof geparkt worden wäre, wäre es höchstwahrscheinlich nicht zum unglücklichen Ausgang der Ereignisse gekommen. Der Besucher war aber wahrscheinlich nicht in Kenntnis der genauen Umstände im Osten, während bei den Kramers das Zusammengehörigkeitsgefühl über die nötige Vorsicht siegte.

Surminskis Kurzgeschichte besteht praktisch ausschließlich aus dem Dialog des Besuchers und des neuen Hausbesitzers, die kurzen Bemerkungen und Schilderungen, die das Gespräch flankieren, beschreiben – wie die Regieanweisungen in einem Drama bzw. Hörspiel – nur die Bewegung und das Verhalten des Besuchers. Die Kurzgeschichte könnte ohne Weiteres auf einer (Hör)Bühne wie eine dramatische Szene aufgeführt werden, in der erkannt werden kann, wie Menschen in bestimmten gesellschaftsgeschichtlichen Situationen ausgeliefert sind. In diesem Sinne ist eine formale Parallelität zwischen Surminskis Schrift und Borcherts Drama/Hörspiel zu entdecken.

Neben diesen formalen Beziehungen weisen auch die inhaltlichen Elemente Parallelen auf, denkt man beispielsweise an den Selbstmord der Eltern, über den in beiden Werken jeweils der nachfolgende Bewohner berichtet. Nach der Ansicht der Verfasserin ist es aus dem Aspekt der intertextuellen Bezugnahme gleichgültig, dass/bzw. ob Beckmanns Eltern Nazis waren, und sie deshalb von der späteren Generation zurecht verurteilt werden können, während die Kramers unschuldig waren. Die Gemeinsamkeit ihrer Schicksale ist also woanders zu suchen: Auf den Stufen vor seiner Tür sinkt Beckmann zusammen. Er will nicht mehr weiter. In seinem dämmernden Todesschlaf treten noch einmal die Figuren des Stückes/Hörspiels eine nach dem anderen auf, auch Frau Kramer. Hier soll

ein längeres Zitat stehen, da der Schlüssel zur Prätextrolle dieses Werks nach der Ansicht der Verfasserin eben in diesem Abschnitt besteht:

BECKMANN

Haben Sie ein Herz, Frau Kramer? Wo hatten Sie Ihr Herz, als Sie mich ermordeten? Doch, Frau Kramer, Sie haben den Sohn von den alten Beckmanns ermordet. Haben Sie nicht auch seine Eltern mit erledigt, wie? Na ehrlich, Frau Kramer, so ein bißchen nachgeholfen, ja? Ein wenig das Leben sauer gemacht, nicht wahr? Und dann den Sohn in die Elbe gejagt – aber Ihr Herz, Frau Kramer, was sagt Ihr Herz?

FRAU KRAMER (robust, um nicht zu heulen)

Es gibt eben Figuren, die haben halt Pech. Sie waren einer von denen. Sibirien, Gashahn, Ohlsdorf. War wohl'n bißchen happig. Geht mir ans Herz, aber wo kommt man hin, wenn man alle Leute beweinen wollte! Sie sahen gleich so finster aus, Junge. So ein Bengel! Aber das darf uns nicht kratzen, sonst wird uns noch das bißchen Margarine schlecht, das man auf Brot hat. Macht sich einfach davon ins Gewässer. Ja, man erlebt was! Jeden Tag macht sich einer davon. (Borchert 1991: 32f)

Bei Surminski haben sich ebenfalls die Nachbarn an der Schicksalswende der Kramers beteiligt: „Danach hatte der Alfons einen schweren Fehler gemacht. Er hätte zu seinem Vorgesetzten gehen und sagen müssen: Genosse, ich hab am Sonntag meine Eltern besucht und zufällig Besuch aus dem Westen getroffen. Das hat er nicht getan, weil er dachte, so wichtig ist das nicht, mit einem Menschen aus dem Westen ein Bier zu trinken. Aber es gibt immer welche, die hinter den Gardinen stehen und sich wundern, dass auf Kramers Hof ein Westauto steht und der Alfons [der Sohn, der einen wichtigen Posten bei der Zollbehörde in Warnemünde hatte, K.S.] gerade zu Besuch kommt.“ (Surminski 2002: 108)

Die Geschichte liefert also immer wieder Beweise dafür, wie einfache Menschen die aktuellen Umstände ausnutzen oder aus Angst bzw. übertriebener Anpassungsbestrebung handeln, ohne dabei an die möglichen menschlichen Folgen zu denken, ohne jegliches Solidaritätsgefühl.

4. Aber warum eben Borchert?

Wenn man diese Frage beantworten will, denkt man unwillkürlich zuerst an die Stadt Hamburg, wo Borchert geboren wurde und wo Surminski seit 1962 lebt. Seit er aus Kanada heimkehrte, wurde er zum echten Hamburger Lokalpatrioten, der mehreren örtlichen Organisationen und Vereinigungen beitrug. Allem Anschein nach bildete sich hier auch ein regelrechter Borchertkult aus. Es gibt (so unwahrscheinlich das heutzutage auch klingen mag) sehr viele „Fans“ und AnhängerInnen des Dichters und Schauspielers Wolfgang Borchert, der als Hamburger häufig das Leben und vor allem das Sterben in seiner Heimatstadt in der sehr schwierigen Zeit nach dem Krieg thematisierte. 1990 wurde sogar von einer

Gruppe vor allem intellektueller Borchert-Anhänger die Internationale Wolfgang Borchert-Gesellschaft e.V. mit Sitz in Hamburg gegründet. Der Blick ins Jahrheft hinein offenbart schon das Hauptwirken der Organisation: den Namen und die Literatur des jung verstorbenen Meisters bekannt zu machen.

Die Bedeutung Wolfgang Borcherts für die deutsche Literatur nach dem Krieg ist erwiesen: Er wird als einer der glänzendsten Vertreter der sogenannten Trümmerliteratur sowohl von Kulturfans als auch von einfachen Jugendlichen hochgeschätzt. Interessanterweise spricht Borchert in seinen Geschichten und Gedichten, in seinen Theaterstücken und überhaupt mit seiner ganzen Art vor allem junge Leute an. „Wolfgang Borchert, das war damals, 1947, tatsächlich unser Peter Handke: Er drückte uns aus, glaubten wir, er war unser veröffentlichtes Bewußtsein. [...] Auch Borchert hatte damals in jeder Kleinstadt gleich ein paar, die nicht nur lesen wollten, wie er sich ausdrückte, sondern die auch sich ausdrücken wollten wie er sie, Epigonen, wie man solche produktiven Leser allzu hochfahrend nennt. Ich also war achtzehn und auch einer.

Kein Wunder, daß das Wiederlesen von Borchert wie eine Wiederbegegnung mit mir selbst in diesem früheren Zustand war“ (Baumgart 1991: 116), so schildert ein Zeitgenosse die Wirkung Borcherts auf seine Generation.

„Borchert redet eben nicht nur von und zu einer bestimmten Generation in einer bestimmten historischen Lage, er ist auch und immer noch der Barde einer allgemeinen Stimmung, des pubertären Widerwillens gegen alles sogenannte Erwachsenwerden, Weltekel und Welthunger, beides hat er übertrieben groß geschrieben. Alles, das große Ganze, vom lieben Gott bis zu Frau Kramer, hat er in den Anklagezustand versetzt, um es mit dem nächsten Atemzug wieder als das Ganze, »dieses herrliche süße sinnlose tolle unverständliche Leben« zu umarmen“ (Baumgart 1991: 117), so erklärt Baumgart die Anziehungskraft, die Borchert auf die jüngere Generation ausübt. Es ist anzunehmen, dass Surminski, dessen Leben die „Schattenseiten“ der Geschichte ebenfalls stark prägten wie das Borcherts und der auch einen beweglichen Charakter hat, in Borchert eine verwandte Seele entdeckte.

Diese Seelenverwandtschaft beider Autoren ist auch damit zu begründen, dass sich ihre Werke größtenteils aus ihrer Biografie erschließen lassen, da sie sich vor allem aus der unmittelbaren Lebenserfahrung ihres Autors nähren. Borcherts Biografie kann zur Kollektiverfahrung einer ganzen Generation typisiert werden: Jugend im Dritten Reich, Fronterfahrung, Erlebnis des Zusammenbruchs – das ist der Rohstoff seines Werks. Surminski schöpft ebenso tief aus seinen Erlebnissen, die teils mit der Vertreibung aus Ostpreußen, teils mit dem Leben bei den Holzfällern in Kanada verbunden sind. In seinen ersten drei Romanen, die eine Art Trilogie bilden – *Jokehnen oder Wie lange fährt man von Ostpreußen nach Deutschland* (1974), *Kudenow oder An fremden Wassern weinen* (1978) und *Fremdes Land oder Als die Freiheit noch zu haben war* (1980) – verarbeitet er unmittelbar diese Erlebnisse, aber auch später widmete er sich mit Vorliebe dem Thema Flucht und Vertreibung.

In der Kurzgeschichte *Die Kramers* geht es aber nicht nur um die Vertreibung, sondern um die Situation in Ostdeutschland vor und nach der Wende. Die Welt, in der die Ostdeutschen sozialisiert wurden, brach zusammen und nur wenige hatten eine Ahnung, wie es weitergehen sollte. Sie hatten eher Vorstellungen davon, was sie nicht wollten, aber das reichte für einen Neuanfang noch nicht aus. Dieses Lebensgefühl ähnelt dem nach dem Krieg. Borchert wurde zur Identifikationsfigur einer ganzen Generation, die sich durch Krieg und Trümmer als verlorene Generation sah. Die Erfahrung der Verzweiflung, des Protests, der Hoffnungs- und Orientierungslosigkeit und der Suche nach dem Trost war gemeinsam für eine junge Generation, die sich betrogen fühlte und für die Borchert zum Mythos wurde.

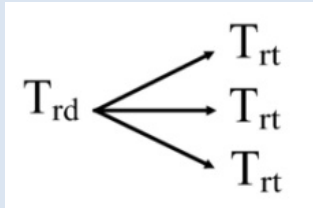
In *Draußen vor der Tür* geht Beckmann, nachdem ihn die Elbe nach seinem gescheiterten Selbstmordversuch ins Leben zurückgeschickt hat, unter die Menschen auf der Suche nach einem Neuanfang und trifft Leute, die durch die erlebte Geschichte körperlich und bzw. oder moralisch „verstümmelt“ wurden. Diese Situation wurde vom Autor schon früher, in seinen Kurzgeschichten und Prosaskizzen – gesammelt in den Bänden *Die Hundebblume* und *An diesem Dienstag* (beide 1947) – mehrmals verarbeitet. Unter ihnen gibt es auch solche mit szenischen Elementen, mit denen sich bereits der künftige Dramatiker erprobt. Das Streitgespräch „Gespräch über den Dächern“ nimmt bereits die Position zwischen Beckmann und seinem optimistischen Ich, dem Anderen, vorweg. Einige von diesen Prosaskizzen bestehen, wie die Kurzgeschichte *Surminskis*, beinahe nur aus einem Dialog (*Die Professoren wissen auch nix, Gottes Auge, Nachts schlafen die Ratten doch*). Vom Mittel der Groteske, das Borchert so gerne benutzt, um das Bewusstsein der Zerrissenheit und Dissonanz auszudrücken, von der subjektiven Dramatik und der an Metaphern und gesuchten Bildern reichen Sprache scheint Surminski aber unberührt zu bleiben.

5. Form, Semantik und Funktion der intertextuellen Bezugnahme in Surminskis Kurzgeschichte

5.1. Formaler Aspekt der intertextuellen Beziehungen

Die intertextuelle Bezugnahme zwischen dem Text und seinem Prätext oder, anders formuliert, dem referierenden und dem referierten Text (Orosz 1997: 28f) hat einen quantitativen Aspekt, unter dem man die Fragen betrachtet, welche und wie viele Texte bzw. Elemente eines gegebenen Textes in den Bereich der Bezugnahme gehören. Wie es im 4. Kapitel schon dargestellt wurde, baute Surminski vor allem auf das Stück/Hörspiel Borcherts *Draußen vor der Tür* – darauf verweisen der Name im Titel und die Elemente der lyrisch-dramatischen Gestaltung in der Kurzgeschichte –, aber gleichermaßen auch auf manche Kurzgeschichten und Prosakizzen seines Vorbilds, die in einer ähnlichen dialogischen Form verfasst worden sind wie *Die Kramers* und eine ähnliche Situation im Kern haben, wo das Verhalten des Einzelnen durch den Druck der gesellschaftlichen Umgebung deformiert wurde. Auf eine Formel gebracht:

1. Abbildung: Formel

Das scheint eine häufige Form der intertextuellen Bezugnahme zu sein, insbesondere dann, wenn sich der Autor nicht einfach nur auf einen konkreten Text, sondern auf das ganze Werk seines Vorgängers bezieht, was meines Erachtens vorkommen kann, wenn der Autor seinen Vorgänger als sein Vorbild ansieht. Im gegebenen Fall sind die Bezugspunkte der Gemeinsamkeiten beider Autoren in ihrer Biografie und in ihrer moralischen Haltung zu suchen.

5.2. Inhaltlicher Aspekt der intertextuellen Bezugnahme

Auf der semantischen Ebene gibt es, vereinfacht formuliert, zwei Möglichkeiten der Bedeutungsintegration (Orosz 1997: 26f): eine „bestätigende“, in der der Autor bei seinem Vorgänger Unterstützung sucht, und eine „abweichende“, bei der der ursprüngliche Aussageinhalt des Prätextes „deformiert“, umgekehrt oder polemisch übernommen wird. Surminskis Kurzgeschichte ist eigentlich der ersten Gruppe zuzuordnen, sie kann ja als ein weiteres Beispiel in die Reihe „deformiertes menschliches Verhalten unter dem Druck der Geschichte“ – so, wie das Borchert darstellte – gestellt werden. Die Frage wird aber dadurch komplizierter, dass Frau Kramer bei Borchert den Kleinbürger verkörpert, der mit seinem engstirnigen Egoismus und seiner Achtlosigkeit seine Mitmenschen ohne Gewissensbisse ins Verderben stürzt, während die Kramers bei Surminski in der Tat an der Stelle der Familie Beckmann stehen, mit der Letzteren ein Schicksal teilen. Es bieten sich mehrere Deutungsmöglichkeiten an: Der Name Kramer kann einfach nur ein Signal für den Leser sein, wie er mit dem Text umgehen sollte: Er soll bei der Lektüre während der Textverarbeitung sein kreatives Potential einsetzen, d. h. die intertextuellen Berührungspunkte entdecken. Der „Rollentausch“ kann aber auch als Ironie des Autors oder als ein Mittel der Sinnerweiterung – ganz egal, wo man steht, immer besteht die Gefahr, dass man der Geschichte zum Opfer fallen kann – gedeutet werden.

5.3. Funktionaler Aspekt der intertextuellen Bezugnahme

„Intertextualität ist ein Faktor literarischer Sinnkonstruktion. Wo intertextuelle Phänomene auftreten, versprechen diese einen ‚semantischen Mehrwert‘“ (Stocker 1998: 80), mit diesen Worten erläutert Stocker die poetische Funktion der Intertextualität im Allgemeinen. In den konkreten literarischen Texten kann diese Funktion unterschiedliche Formen annehmen: Sie kann beispielsweise zur Figurencharakterisierung oder zur Beschreibung beitragen, eine dramatische oder eine komische Wirkung erzielen usw. Bei Surminski hat die intertextuelle Bezugnahme vor allem die Funktion, durch Anspielungen an Prätexte den Deutungshorizont zu erweitern. Besonders die Schicksalsparallele der Beckmanns und der Kramers ist geeignet, typisch menschliche Verhaltensweisen und ihre

Konsequenzen in verschiedenen sozialen und geschichtlichen Situationen aufzuzeigen. Auf diese Weise kann die Geschichte der Familie Kramer nicht nur als Einzel- oder für eine Epoche typischer Fall, sondern als eine Situation gedeutet werden, die in bestimmten Epochen, mit bestimmtem sozialem Umfeld gesetzmäßig eintritt.

6. Intertextualität – ein Gewinn!? Rezeptionsästhetische Überlegungen

Intertextuelles Lesen ist zweifellos ein erschwertes Lesen. Der Prozess der literarischen Rezeption besteht normalerweise darin, dass der Leser aufgrund der Textsignale die Welt im Werk rekonstruiert oder für sich aufbaut, diese Welt mit seiner Erfahrungswelt vergleicht, aus diesem Vergleich eine Schlussfolgerung zieht und diese Schlussfolgerung wieder auf seine Erfahrungswelt anwendet. So sieht das Schema der Rezeption eines literarischen Werks vereinfacht dargestellt aus. Intertextuelle Lektüren nehmen die intellektuelle Kapazität eines Lesers noch stärker in Anspruch. Neben dem vorhandenen Posttext muss der Leser die oben geschilderten Handlungen auch noch mit dem Prätext – der eventuell nicht präsent ist – durchführen, die Ergebnisse im letzteren Fall auf die beim ersten Text gewonnenen Ergebnisse beziehen und auf diese Weise das Referenzverhältnis zwischen dem Prätext und dem Posttext zustande bringen, vorausgesetzt, der Leser kann überhaupt die Signale der intertextuellen Beziehungen identifizieren. „Relevant ist nicht, ob Intertextualität produktionsästhetisch gewollt ist; vielmehr ist maßgebend, ob sie rezeptionsästhetisch wirksam werden kann“ (Stocker 1998: 101), stellt auch Stocker fest, und da ist der Haken an der Sache.

Der Titel *Die Kramers* kann noch so auffallend sein, wenn der Leser diesen Namen nicht mit der entsprechenden Szene in Borcherts Stück verbinden kann: Das Stück *Draußen vor der Tür* gehört zwar zu den Pflichtlektüren des Literaturunterrichts in Deutschland, aber nach einer Zeit bleibt höchstwahrscheinlich nur die Figur Beckmanns im Gedächtnis der Leser. In diesem Fall kann die intertextuelle Lektüre nicht einmal zustande kommen. Ist intertextuelle Lektüre nur ein Fall für Philologen?!?

Wenn das so wäre, wäre das zweifellos ein großer Verlust, insbesondere bei solchen Werken wie Surminskis Kurzgeschichte, die nicht einmal volle fünf Seiten einnimmt. Allein die intertextuellen Beziehungen erweitern den Deutungshorizont dieses Werks so sehr, dass der Leser eine allgemeingültige Gesetzmäßigkeit des menschlichen Verhaltens erkennen kann. Andernfalls wäre diese Schrift vielleicht nichts mehr als eine komische Geschichte mit einer Pointe am Ende.

Dem Philologen bleibt danach nichts mehr übrig, als den Schriftstellern so eine Leserschaft zu wünschen, die fähig und bereit ist, einen Text mit allen intertextuellen Beziehungen zu entschlüsseln.

Quellen

Borchert, Wolfgang 1991: *Draußen vor der Tür* – Mit Erläuterungen und Materialien von Wolfgang Kutteneuler, Bonn: InterNationes, 5–36.
Surminski, Arno 2002: *Die Kramers*, in: *Der Winter der Tiere*, München: Ullstein, 105–109.

Literatur

Bachtin, Michail 1979: *Die Ästhetik des Wortes*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
Baumgart, Reinhard 1971: *Wolfgang Borchert, ein Hungerkünstler*. In: Borchert, Wolfgang: *Draußen vor der Tür* – Mit Erläuterungen und Materialien von Wolfgang Kutteneuler. Bonn: InterNationes, 115–118.
Dieter, Jörg 2002: *Schlagt die Germanistik tot – färbt die blaue Blume rot. Gedanken zur Intertextualität*. <http://www.jolifanto.de/intertext/intertextualitaet.htm> [03. 10. 2002]
Orosz Magdolna 1997: *Intertextualität in der Textanalyse*. Wien: ISSS.
Stocker, Peter 1998: *Theorie der intertextuellen Lektüre. Modelle und Fallstudien*. Paderborn u.a.: Schöningh.

Lektorálta: Nyomárkay István

Vegh Ivona

VODOPRIVREDNI HRVATSKO–MAĐARSKI, MAĐARSKO–HRVATSKI RJEČNIK

Posljednjih 30-ak godina postoji intenzivna veza hrvatskog i mađarskog vodnog gospodarstva. Granične rijeke Mura i Drava te njihova regulacija i kontrola primorale su dvije zemlje na zajedničku suradnju. Globalizacija međunarodnih gospodarskih odnosa uzela je maha i na području vodoprivrede. Formirane su komisije, odnosno potkomisije, koje se sastaju nekoliko puta godišnje kako bi dogovarale mjere potrebne za regulaciju rijeka. Tom suradnjom dolazi do komunikacije u kojoj jezici predstavljaju veliku prepreku. Ispostavilo se kako prevoditelji mađarsko-hrvatskog jezika nisu dostatni jer na sastancima često treba poznavati i terminologiju s područja građevine, šumarstva, zaštite okoliša, prava, botanike, da ne spominjemo vodno gospodarstvo. Sukladno tome javlja se potreba za sastavljanjem strukovnog rječnika koji bi pokrивao sva ta područja. Osoba koje govore oba jezika u Hrvatskoj je malo, a one koje poznaju stručnu terminologiju potrebnu na sastancima, teško je pronaći.

Suživot Hrvata i Mađara na području panonske nizine neminovno je uvjetovao da se za potrebe komunikacije sastavljaju rječnici koji su u prvom redu služili potrebama naroda za njihovo lakše sporazumijevanje, a kasnije su te potrebe prerasle u ekonomsku i gospodarsku suradnju. Potreba za rječnicima uopće raste, a time ujedno i za strukovnim, odnosno ovdje vodoprivrednim rječnikom. Za dobru je suradnju u globalizacijskom svijetu neizbježno poznavati običaje i jezik dotičnog naroda.

Pojavom prvog rječnika vidljiva je veza hrvatskog i mađarskog jezika. U prvom potpunijem, ali manjeg opsega, petojezičnom rječniku Fausta Vrančića iz 1595., uz latinski, talijanski, njemački, hrvatski nalazimo i mađarski (Vince 1990: 60–61). Potreba za poznavanjem mađarskog jezika postojala je već u 16. stoljeću kako „bi se olakšala komunikacija među pripadnicima naroda koji su se našli u državnoj zajednici pod istom krunom.“ „Ovaj rječnik zauzima značajno mjesto leksikografskog prvijenca hrvatskog i mađarskog jezika“ (Moguš 1995: 7).

Drugi rječnik hrvatsko-mađarskog jezika je četverojezični rječnik Andrije Jambrešića u „kojem se mađarski jezik nalazi na lijevoj strani kao treći na kojem su latinskim riječima izraženi sadržaji tumače ili opisuju“ (Nyomárkay 2006: 220). „Veliko je značenje Jambrešićeva djela s gledišta mađarskog jezika, da je prvi uvrstio više mađarskih riječi u svoj rječnik i mnogo je latinskih riječi pokušao prevesti na mađarski ili na mađarskom tumačiti, a da tih riječi u djelima prethodnika nema“ (Nyomárkay 2006: 222).

„Magyar viszonylatban nem állunk jól a szótárakkal“, navodi Nyomárkay (2004: 5). Prvi je hrvatsko-mađarski i mađarsko-hrvatski džepni rječnik objavljen 1894. profesora kroatistike Eduarda Margalića (Barić 2007: 108).

Szerbhorvát–magyar szótár 1967. sastavlja Levasics i Surányi, a godinu dana kasnije izlazi rječnik Emila Palicha *Magyar–szerbhorvát kéziszótár* (Nyomárkay 2004: 105). Termin srpskohrvatski nije dio rasprave ovog rada. Prvi samostalni hrvatsko-mađarski rječnik je džepni rječnik Lászla Hadrovicsa i Istvána Nyomárkaya izdan godine 1996. (Barić: 125) na osnovi *Szerbhorvát–magyar i Magyar–szerbhorvát kisszótár* Lászla Hadrovicsa iz 1957. odnosno 1958. godine (Kovács 1963: 377).

Ernest Barić sastavlja Hrvatsko-mađarski rječnik za hrvatske (manjinske) samouprave u Mađarskoj (2002) i nekoliko godina kasnije izlazi njegov *Magyar–horvát kéziszótár utazóknak és üzletembereknek* u suradnji s Károlyem Buschem (2007).

Premda bogata, hrvatska leksikografska baština još uvijek ne zadovoljava sve aktualne potrebe: „U Hrvatskoj se posljednjih godina osjeća prava glad za rječnicima [...]“ (Tafra 2005: 138). Takav je slučaj i s hrvatsko-mađarskim odnosno mađarsko-hrvatskim rječnicima.

Rječnik o kojem je ovdje riječ je dvojezični strukovni vodoprivredni rječnik manjeg opsega, u rukopisu, koji sadrži oko 10 000 leksičkih jedinica. Prva polovica rječnika je hrvatsko-mađarska, s hrvatskom natuknicom i mađarskim ekvivalentom, a druga polovica je obratna. Leksik je bilježen po abecednom redosljedu i nije dan ni detaljan morfološki ni fonološki opis. Kao primjer je uzet strukovni Rječnik energetskog strojarstva i osnove strojarstva englesko – hrvatski, hrvatsko engleski Ljerke Bartolić (2004).

Primarna potreba ovog dvojezičnog rječnika je naći izvornu riječ i njezin ekvivalent, odnosno objašnjenje, svih koji su korisniku potrebni (Šipka 2009: 65), „dok mu je cilj pomoći u shvatanju tekstova u izvorišnom jeziku“ (Zgusta 1991: 203). Stručnjaci kojima je namijenjen rječnik ne govore drugi jezik i ne namjeravaju ga koristiti kao pomoć za stvaranje tekstova na odredišnom jeziku, već u svrhu razumijevanja tekstova. Potpuna leksička ekvivalentnost često nije moguća, pogotovo kad se radi o višerječnim leksičkim jedinicama. S obzirom da se ovdje radi o stručnoj terminologiji, značenje stručnih termina može se puno preciznije definirati nego da je riječ o općim riječima (Zgusta 1991: 204). Mogućnost pronalaska doslovnog ekvivalenta za jednorječne leksičke jedinice stručne terminologije je čest, ali može se naići na termine koji prekrivaju više od jednog značenja što dodatno otežava prevođenje tekstova, no prevodilac nije obavezan dati doslovan prijevod, već se koristi prijevodni parnjak (Zgusta 1991: 277).

Sakupljanje građe rječnika prevođenjem ili nadograđivanjem uobičajena je metoda, *Magyar–román, román–magyar hidrológiai és vízgazdálkodási szótár* Gábora Pándija (1964) pokazao se kao dobra smjernica u sastavljanju. Kako u Hrvatskoj ne postoje jednojezični ni dvojezični vodoprivredni rječnici, građu prikupljam ekscerpcijom tekstova koje nalazim na stranicama vodoprivrede, odnosno Hrvatskih voda te iščitavanjem materijala poput zapisnika sa sastanaka odnosno raznih zajedničkih studija koje komisije redovito izmjenjuju. Veći dio građe rječnika nastao je na zajedničkim sastancima, na licu mjesta, kada se za to ukazala potreba. Iako je, kao izvorišni rječnik, rječnik Gábora Pándija izuzetan, ipak je nastao prije četrdesetak godina i mnogo toga promijenilo se na području tehničkog napretka, vodnog gospodarstva te su neki izrazi zastarjeli ili

je došlo do upotrebe novih termina, njemu tada nepoznatih pa je bilo nužno građu rječnika proširiti i popuniti.

Zbog potrebe leksikografije da opisuje ne samo riječi već i sintagme, praksa je govoriti o leksičkim jedinicama (Zgusta 1991: 29), jer leksem je „jedinica leksičkog sustava koja obuhvaća sve oblike i sva značenja riječi“ (Samardžija, Selak 2001: 363). Termin koji ću koristiti je leksička jedinica „[...] kao najneutralniji i najopćenitiji naziv“ (Tafrá 2005: 117).

Potpuni ekvivalent za leksičku jedinicu *sprud* kao jednorječni leksem, lako pronalazimo *zátony* te nema nikakvih problema da se zavede kao jedna zasebna natuknica. Do problema dolazim kad su u pitanju kolokacije koje su često u upotrebi. Ove višerječne leksičke jedinice koje „[...] nose značenje kao cjeline (jedinice)“ (Zgusta 1991: 228), odlučila sam uvrstiti u rječnik pod zasebne natuknice što bi pojednostavilo upotrebu.

Pogledamo li imenicu *sprud*, u odredišnom jeziku lako pronalazimo ekvivalent *zátony*, u upotrebnom jeziku vodnog gospodarstva često dolazi u kolokacijama poput *obrasli sprud – benőtt zátony, odstranjenje spruda – zátonyrész eltávolítás, stvaranje spruda – zátony kialakulása, uklanjanje spruda – zátony kotrás*, ispostavilo se da je korisnicima dvojezičnog rječnika jednostavnije potražiti prvu riječ višerječnog leksema koja ne mora nužno biti *sprud* pa leksičke jedinice upisujem kao samostalne dvočlane ili višečlane natuknice.

Isto tako je slučaj s leksičkom jedinicom *korito*. Ekvivalentno značenje na mađarskom je *meder*, a još nailazim na kolokacije *promjena stanja korita – a mederben kialakult állapot, stanje korita – mederállapot, uređenje korita – mederrendezés, nastale promjene u inundaciji i koritu – hullámtérben és medrében bekövetkezett változások, premještanje korita – medervándorlás, podijeljeno korito – kettős meder*. Infinitivni oblici *odstraniti, ukloniti, stvarati* nisu zabilježeni u rječniku već samo njihovi supstantivizacijski oblici *odstranjenje, stvaranje, uklanjanje* kao dio kolokacije.

Sve navedene leksičke jedinice smještam po abecednom redu kako bi korisnici rječnika najlakše došli do traženog ekvivalenta. Iako se za neke leksičke jedinice mogu upotrebljavati istoznačnice, ne bilježim ih, već odabirem onaj koji ima upotrebnu vrijednost.

Kao što sam na početku napomenula, natuknice samo vodoprivednih izraza nisu dovoljne već je njima bilo potrebno dodati i leksičke jedinice s područja životinjskog svijeta kao što su **ribe**: mladica (*Hucho hucho*) dunai galóca; veliki vretenac (*Zingel zingel*) magyar bucó; mali vretenac (*Zingel streber*) német bucó; **ptice**: sirijski djetao (*Dendrocopos syriacus*) balkáni fakopáncs; crnoglava sjenica (*Parus palustris*) barátcinege; crnoglava grmuša (*Sylvia atricapilla*) barátposzáta; bijela pliska (*Motacilla alba*) barázdabillegető; eja močvarica (*Circus aeruginosus*) barna rétihéja; trstenjak potočar (*Locustella fluviatilis*) berki tücsökmadár; vivak podzviždač (*Vanellus vanellus*) bíbic; mala prutka (*Actitis hypoleucos*) billegető cankó; kukuljava ševa (*Galerida cristata*) búbos pacsirta; ćubasti gnjurac (*Podiceps cristatus*) búbos vöcsök; pupavac božjak (*Upupa epops*) búbosbanka; **sisavci**: bjeloprsi jež (*Erinaceus concolor*) keleti sün; šumska rovka (*Sorex araneus*) erdei cickány; poljska rovka (*Crocidura leucodon*) mezei cickány; krtica (*Talpa europaea*) vakondok; patuljasti šišmiš (*Pipistrellus*

pygmaeus) apró törpedenevér; kasni noctnjak (*Eptesicus serotinus*) kései denevér; rani večernjak (*Nyctalus noctula*) korai denevér; patuljasti netopir (*Pipistrellus pipistrellus*) törpedenevér; povodni šišmiš (*Myotis daubentoni*) vízi denevér; dabar (*Castor fiber*) közönséges hód; vjeverica (*Sciurus vulgaris*) mókus; obični zerdav (*Mustela erminea*) hermelin; kuna zlatica (*Martes martes*) nyuszt.

Pored životinjskog svijeta javlja se potreba i za **biljnim svijetom**: šumska kostrika (*Brachypodium sylvaticum*) erdei szálkaperje; zelenkasti šaš (*Carex divulsa*) zöldes sás; obična bahornica (*Circaea lutetiana*) erdei varázslófű; obična pavitina (*Clematis vitalba*) erdei iszalag; šumska oštrica (*Dactylis polygama*) erdei ebír; obična kurika (*Euonymus europaea*) csíkos kecskerágó; šikarasta heljda (*Fallopia dumetorum*) szulák keserűfű; zlatica (*Ficaria verna*) salátaboglárka; naočiti šupljazub (*Galeopsis speciosa*) szőrös kenderkefű; smrdljiva iglica (*Geranium robertianum*) nehézszagú gólyaorr; pravi blaženak (*Geum urbanum*) erdei gyömbérgyökér; bršljan (*Hedera helix*) borostyán; livadna šapika (*Heraclium sphondylium*) medvetalp; šumska vlasnjača (*Poa nemoralis*) ligeti perje; čvorasti strupnik (*Scrophularia nodosa*) göcsös görvélyfű; žuti gavez (*Symphytum tuberosum*) gumós nádálytő; dvorednodlakava čestoslavica (*Veronica chamaedrys*) ösztörüs veronika; bršljenasta čestoslavica (*Veronica hederifolia*) borostyánlevelű veronika; bijela imela (*Viscum album*) fehér fagyöngy.

S područja prava bilježim leksičke jedinice: drugostupanjsko tijelo – másodfokú hatóság; izdavanje lokacijske dozvole – területi engedélyezési eljárás; izdavanje vodopravne dozvole - vízjogi engedélyezési eljárás; vodopravna dozvola – vízjogi engedély; zakonska regulativa – törvényi előírás; zasjedanje – ülészak; zakon o javnoj nabavi – közbeszerzési törvény; građevinska dozvola – építési engedély; imovinsko-pravni odnosi – tulajdonjogi viszonyok; pravni propisi – jogi előírások.

U posljednje vrijeme, zbog gospodarske globalizacije, sve češće su potrebe za leksičkim jedinicama poput natječaj – pályázat; prema raspoloživim financijskim sredstvima – a rendelkezésre álló finanszírozási eszközök függvényében; financiranje – finanszírozás; ocjena troškova – költségek, becslések értékelése; financijska obveza – finanszírozási kötelezettség; financiranje iz programa, iznos, objava natječaja – pályázati kiírás, koje nisu usko vezane uz vodno gospodarstvo, ali su potrebne za realizaciju projekata.

S obzirom da je područje pod nadzorom vodnog gospodarstva često zaštićeno, javlja se potreba za leksičkim jedinicama **iz ekologije i zaštite prirode**: nacionalni park – nemzeti park; civilne organizacije – civil szervezetek; Operativni program zaštite i energetike – környezet és energia operatív program; Studija utjecaja na okoliš – környezeti hatásvizsgálat; zaštićeno područje – védett terület; zaštićeno prirodno područje – védett természeti terület; Nacionalna ekološka mreža – nemzeti ökológiai hálózat.

Izrazi uže vezani uz vodno gospodarstvo: dionica – szelvény, nastale promjene u inundaciji i koritu – hullámtérben és mederben bekövetkezett változások; hidrična bolest – vizes betegség; hidrološka postaja – vízrajzi állomás; regulacija rijeke – folyószabályozás; slivno područje - vízgyűjtő terület; naknada – járadék; šljunčara – kavicsbánya; putanja – pálya; radna jedinica – üzemegység; radovi održavanja – fenntartási munka; protočna krivulja – vízhozamgörbe;

sanacija – helyreállítás; geodetsko snimanje – geodéziai felmérés; Hidrografski atlas rijeke Mure – A Mura vízrajzi atlasza; Hidrološka studija – hidrológiai tanulmány; hidrološki stručnjaci – hidrológiai (vízügyi) szakértők; inundacija – hullámtér; izgradnja mosta – hídépítés; kamenovi evidencionih profila – nyilvántartási szelvénykövek; kilometarske oznake – kilométertáblák, komisija – bizottság, korito – meder, nanos – hordalék, nasip – töltés; nizvodno – lefolyás; obaloutvrda – partbiztosítás; obilazak nasipa – töltésbejárás; objekti za obranu od poplava – árvízvédelmi művek; obrana od poplava – árvízvédelem; obrasli sprud – benőtt zátony; odstranjenje spruda – zátonyrész-eltávolítás; odteretni kanal – árapasztó csatorna, okolica – környezet, oštećenja – károsodások, povećano oštećivanje zaštitnih vodnih građevina – vízi létesítmények fokozott rongálódása; prikaz situacije – helyszínrajz; prilazna cesta – megközelítést biztosító út; pripremni radovi – előkészítő munkák; pripremni sastanak – előkészítő tárgyalás; Prognošički model rijeke Mure za velike vode – a Mura nagyvízi előrejelzési modell; projekt – terv; projektirane vodne građevine – tervezett vízilétesítmény; promjena stanja korita – a mederben kialakult állapot; proticajni profil – átfolyási szelvény; protjecajnost – lefolyás; protok – sodorvonal; radovi na ojačanju desnoobalnog nasipa rijeke Mure – töltésmegerősítési munkák a Mura jobb partján; razvoj sustava za zaštitu – töltésfejlesztés; regulacijska linija – szabályozási vonal; rijeka – folyó; sjednica – ülészak; sprud – zátony; stručnjaci – szakértők; stručnjaci za hidralogiju – hidrológus szakértők; stvaranje spruda – zátony kialakulása; uklanjanje spruda – zátonyotrás; uređenje korita – mederrendezés; urušena stabla – dőlt fák; usklađeni program – elfogadott program; usklađivanje podataka – adatagyeztetés; ušće – torkolat; uzvodna strana – felvízi oldal; uzvodno – felett; vode – vizek; vodna inspekcija – vízügyi hatóság; vodni radovi – vízimunkák; vodnogospodarska pitanja – vízgazdálkodási kérdések; vodnogospodarstvo – vízgazdálkodás; vodogospodarski organi – vízgazdálkodási szervek; vodomjerenja – vízhozammérések; završetak izvođenja radova – kivitelezési munkák befejezése.

Ovim člankom daje se uvid u leksikografsku problematiku područja vodoprivrede, koja se ovim ne iscrpljuje. Dnevno nastaju novi leksemi, jer leksik je otvoren sustav, pa je ovaj rječnik početna točka za jedan opširniji rječnik. Potrebe u ovom globalizacijskom svijetu u kojem živimo svakodnevno zahtijevaju novu terminologiju s područja vodoprivrede, prava, zaštite okoliša, građevine, biologije i botanike. U jezičnu problematiku prevođenja dvaju dotičnih jezika neću ulaziti. Ovo je tek uvodni članak tako da gramatička područja poput tvorbe riječi, sintakse i semantike dvaju jezika te teškoće u prevođenju dvaju tipološki i genetski različitih jezika nisu predmet rasprave.

Literatura

- Barić, Ernest 2002: *Hrvatsko–mađarski rječnik za hrvatske (manjinske) samouprave u mađarskoj, Magyar–horvát szótár horvát (kisebbségi) önkormányzatok számára*. Pečuh: Hrvatski znanstveni zavod.
- Barics Ernő; Busch Károly 2007: *Magyar–horvát kézikönyvtár utazóknak és üzletembereknek*. Pécs/Pečuh: Barics és Társa Bt.
- Barić, Ernest 2006: *Rode, a jezik!?* Pečuh: Biblioteka Nova.
- Kovács Zoltán 1963: *A hazai szláv nyelvű lexikográfia (1945-től-1962 májusáig)*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961–1962. Budapest. 371–383.
<http://epa.niif.hu/01400/01464/00005/pdf/371-383.pdf>
- Kovács Zoltán 1965–66: *Szláv nyelvű szótárírás Magyarországon a kezdettől 1945-ig*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966. Budapest. 482–490.

- <http://epa.niif.hu/01400/01464/00007/pdf/482-490.pdf>
- Moguš, Milan 1995: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Nyomárkay, István 2004: *A horvát és a szerb szótáriródalom*. In: Kis szláv lexikográfia. Budapest: Opera Slavica Budapestinensia. 50–109.
- Nyomárkay, István (2006): *Mađarska građa u kajkavskim rječnicima u Habelićevu Dictionaru i Jambrešićevu Lexicon Latinumu*. In: Filologija 46–47. Zagreb. 217–225.
- Samardžija, Marko; Selak, Ante 2001: *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*. Zagreb. Pergamena.
- Šipka, Danko 2009: *Frazemi i druge višerječne lekseme u dvojezičnoj leksikografiji*. In: Südslavistik online. 65–72.
- Tafra, Branka 2005: *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vince, Zlatko 1990: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Zgusta, Ladislav 1991: *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.

Lektorálta: Nyomárkay István

Recenziók

Veszelszki Ágnes

JÖRG MEIBAUER: PRAGMATIK. EINE EINFÜHRUNG.

Zweite, verbesserte Auflage [második, javított kiadás], Tübingen: Stauffenburg 2001. [változatlan lenyomat, 2006.], 208 oldal.

„Amikor 1997. július 10-én az akkor hivatalban lévő szövetségi elnököt, Roman Herzogot a kronachi fiatalok arról kérdezték, hogy szerinte vissza kellene-e vonni a német helyesírási reformot, Herzog így felelt: »Soha nem foglalkoztam a helyesírási reformmal. Csak fontos dolgokkal foglalkozom.« Nem tudhatjuk, hogy a diákok miképpen reagáltak erre a válasza, de nem csodálkoznánk, ha csalódottak lettek volna. Az elnök egyértelműen tudtukra adta, hogy ő maga jelentéktelennek tartja azt, ami számukra fontos” [1; ford.: VÁ].

E példával szemlélteti Jörg Meibauer a Bevezetés a pragmatikába [*Pragmatik. Eine Einführung*] című munkájában az implikátúra pragmatikai fogalmát. A mainzi Johannes Gutenberg-Universität professzora¹ – aki egyébként kiemelten a kognitív nyelvészettel, a grammatika és pragmatika határterületével, az implikátúraelmélettel, a kísérleti, illetve neuropragmatikával és a nyelvvelésajátítással foglalkozik – induktív módszerrel ismerteti meg olvasóival a pragmatikai kulcsfogalmakat.

A *Pragmatik* című munka a tübingeni Stauffenburg Kiadó *Einführungen* [Bevezetések] sorozatában jelent meg, először 1997-ben, második, átdolgozott-javított kiadása pedig 2001-ben. A sorozat és a kötet – a hátlapon és a bevezetőben is deklarált – célja, hogy az elsősorban első- és másodéves egyetemista olvasókat egy új tudományterülettel ismertesse meg. A Meibauer-könyv nem csupán az önálló tanulásra, a csoportos-szemináriumi munkára, vizsgára való felkészülésre alkalmas; a nyelvészet iránt érdeklődőknek is érdekes olvasmány lehet.

1. kép: Karikatúra Jörg Meibauerről (forrás: Neus Moscada. <http://www.germanistik.uni-mainz.de/linguistik/mitarbeiter/meibauer/meibauer.php> [2010. 05. 22.])

A pragmatika legfontosabb tárgyalási területeit, a pragmatikának a szemantikától és a grammatikától való elhatárolásának módjait, illetve a könyv felépítését mutatja be a bevezető. Ezt kilenc tematikus fejezet követi, amelyek egyrészt a klasszikus pragmatikai kulcsfogalmakat tárgyalják: a deixist és referenciát, az implikátúrát, a preszuppozíciót, a beszédaktus-elméletet [Deixis und Referenz, Implikatur, Präsupposition, Sprechakt]; másrészt Meibauer bővíti a pragmatikai elméleti spektrumot: áttekinti mondatfajták, az indirekt

beszéd, a társalgási és információstruktúra témaköreit [Satztyp und Satzmodus, Indirektheit, Konversations-struktur und Informationsstruktur]. Ezeken kívül a szerző két, úgynevezett intermezzó-fejezetet is közbeékel: elsőként a grammatika és pragmatika viszonyáról, másodikként pedig a pragmatika és a kogníció összekapcsolódásáról. A könyvet összefoglalás, a kimaradt, de lényegesnek tartott pragmatikai területek (történeti pragmatika, kontrasztív pragmatika és a pragmatika tudománytörténete) rövid bemutatása, egy részletes irodalomjegyzék, továbbá fogalommagyarázat és tárgymutató zárja.

A mikrostruktúrát következetesen a bevezető példa, öt-hét alfejezet, összefoglalás, gyakorlatok és irodalmi hivatkozások felosztás jellemzi. A könyv didaktikailag jól konstruált, ezt támasztja alá a sajátos, fejezet végi irodalomjegyzék, amely nem pusztán felsorolja az egyes szakirodalmi műveket, hanem értő és magyarázó kommentárral látja el azokat. (Például a 3. *Implikatúra* című fejezet irodalomjegyzékéből: „Die Lektüre des klassischen Aufsatzes von Grice (1989) ist ein Muss. Kurze Einführungen in die Implikaturetheorie finden sich bei Grewendorf/Hamm/Sternefeld (1987: 401–420) und bei Yule (1996: 35–46). Ausführliche Darstellungen sind Levinson (1983/90: 97–166) und Thomas (1995: 55–86). Ein Handbuchartikel ist Kemmerling (1991). Die grundlegende Kritik zu den Implikaturentests stammt von Sadock (1978). [...]” [43]). Különösen hasznosak a témakörökhöz kapcsolódó, az önálló tanulást elősegítő gyakorlatsorozatok. Ugyancsak tanulás-módszertani segítséget jelentenek az átlátható táblázatok, illetve a legfontosabb téziseket, megállapításokat, fogalmakat összefoglaló fejezetzárlatok. E jellemzői, valamint remek érthetősége és olvashatósága miatt alkalmas e bevezető munka arra, hogy az olvasó alapvető kiinduló- és tájékozási pontként szívesen és haszonnal forgassa később is e művet.

A szerző az egyes témakörök bevezetésénél az egyesből az általános, a gyakorlat felől az elmélet felé halad. Példái élők, a fejezet elején bemutatott példamondat vagy -szituáció vezérfonalként végigvezet a fejezeten (pl. a Herzog-féle kijelentés az első fejezetben, Boris Becker és Claudia Schiffer a második, a deixisről és referenciáról szóló szövegrészben). Ám ezeknek a megjelenéskor „naprakész” példáknak a hátrányát is látjuk, hiszen elavulhatnak (például nem minden 18 éves tudja már, mi a tamagocsi [45]). A csattanós, helyenként kifejezetten humoros példaszövegek mindenképpen oldják az elméleti szövegrészek szigorúságát és életszerűvé teszik azokat.

A főként az általános (nemzetközi) pragmatikai irányvonalak iránt érdeklődő olvasó számára csalódást jelenthet, hogy Meibauer kizárólag német pragmatikát kívánt írni [9], éppen ezért a példák jelentős része is a német nyelvhez kötődik. Különösen jellemző a német nyelv sajátosságainak figyelembevétele a német partikulák, valamint a preszuppozíciók és implikatúrák összefüggését bemutató alfejezetben [51–53] vagy a hatodik, a mondatfajták részben [Satztypen und Satzmodus; 70–83], amelyet Meibauer az Altmann-féle (1993) pragmatikai kötődésű munka alapján dolgoz fel (l. a német Satzklammer-szerkezet). Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a szerző ne használná a nemzetközi szakirodalmat.

A munka elméleti irányultságát a teljes nyitottság és a dicséretes elfogulatlanság jellemzi. A kilenc fő fejezetben Meibauer megismertet a pragmatika klasszikus szerzőivel: Austinnal, Searle-lel, Grice-szal; a gyakorta idézett munkák elsődlegesen Levinsontól, Leechtől, Altmanntól, Gazdartól, Meytől, Rosengrentől származnak.

Határozottan tanulságos megvizsgálnunk az elméleti megközelítés szempontjából a két közbevetett fejezet egyikét. Az első intermezzó [58–69], amely a grammatika és a pragmatika viszonyával foglalkozik, a kognitív irányzatok moduláris és holisztikus megközelítésmódját hasonlítja össze. Meibauer a nem modularista szerzők közül Verschuerenre (1987) és Wilson/Sperberre (1991) hivatkozik, a moduláris felfogást hirdetők közül pedig elsősorban Bierwisch (1980) és Motsch/Reis/Rosengren (1990) munkáit ismerteti.

A verschuereni elméletből Meibauer azt emeli ki, hogy e felfogás szerint a pragmatika nem olyan sajátos, elkülöníthető nyelvészeti terület, mint a fonológia, a szintaxis és a szemantika, hanem egy funkcionális perspektíva, amellyel a felsorolt és a további nyelvészeti területekre tekinthetünk – vagyis a pragmatikának nincs olyan elkülöníthető elemzési egysége, mint például a fonetikának a hang [63].

Wilson és Sperber szerint a pragmatika nem modellezhető a grammatika mintájára; a közös bennük mindössze annyi, hogy mindkettő a kognitív pszichológia területére tartozik és a nyelvvel foglalkozik. A szerzőpáros szerint a pragmatikai folyamatok funkciója a mondatok szemantikai reprezentációja és a megnyilatkozások kontextusbeli interpretációja közti szakadék kitöltése, megszüntetése [64].

Bierwisch modularista rendszeréből a szerző a grammatika (fonológia, szintaxis, szemantika) – konceptuális rendszer – interakció-rendszer hármass felosztást mutatja be részletesebben [65–66]. Bierwisch a grammatikai modulhoz kapcsolja a megnyilatkozások fizikai formáját (Inskription), illetve a mondatjelentést (Satzbedeutung). A háttértudást és a szituációról való tudást összekapcsoló konceptuális rendszerhez sorolja a megnyilatkozásjelentés szintjét (Äußerungsbedeutung). Végül a legmagasabb értelmezési kategóriának tartott interakciós rendszerhez köti a kommunikációs értelmet (kommunikativer Sinn).

E rendszert kritizálja Motsch/Reis/Rosengren (1990): ők egy, grammatikából és pragmatikából felépülő kétmodulos rendszer mellett érvelnek. Szerintük a pragmatika modul szubmoduljai az austini értelemben vett beszédaktus, a megnyilatkozásjelentés és az információfelosztás. A grammatika tehát úgynevezett potenciálokat hoz létre, amelyek a pragmatika révén a konkrét beszédhelyzetekben realizálódnak.

A szerző elfogulatlanul mutatja be a két eltérő felfogást, az állásfoglalást az olvasóra bízva – hasonlóképpen a pragmatika és a kogníció kapcsolatáról szóló, 9. fejezetben [118–129], amelyben a Fodor-féle kognitív teória (1983) bemutatása után a sperber-wilsoni nem-moduláris kognitív relevanciaelmélettel (1986/1995) és a Kasher-féle (1991) moduláris-kognitív elmélettel foglalkozik.

Helmut Rehbock (*Germanistik*, Heft 3/4 Band 41, 2000) szerint e munka húsz-éves hiányt pótol: mindeddig senki nem vállalkozott arra, hogy kifejezetten német pragmatikai bevezetést írjon – amely a kezdőknek kellőképpen érthető, a haladóknak pedig kellőképpen érdekes lenne. Jörg Meibauer munkája mindkét kihívásnak megfelel. Jól megválasztott és megvilágított példáival, érthető és alapos magyarázó szövegeivel eligazít az alapvető pragmatikai területek és kérdésfeltevések között. Összességében a *Pragmatik. Eine Einführung* című munkától – bevezető jellege miatt – nem várhatunk részletekbe menő elméleti mélységet, ám kellő rálátást biztosít a pragmatika alapelveire, precízen összefoglalja a pragmatikai kutatások jelenlegi állását – és teszi mindezt logikus okfejtéssel, lendületes stílusban.